

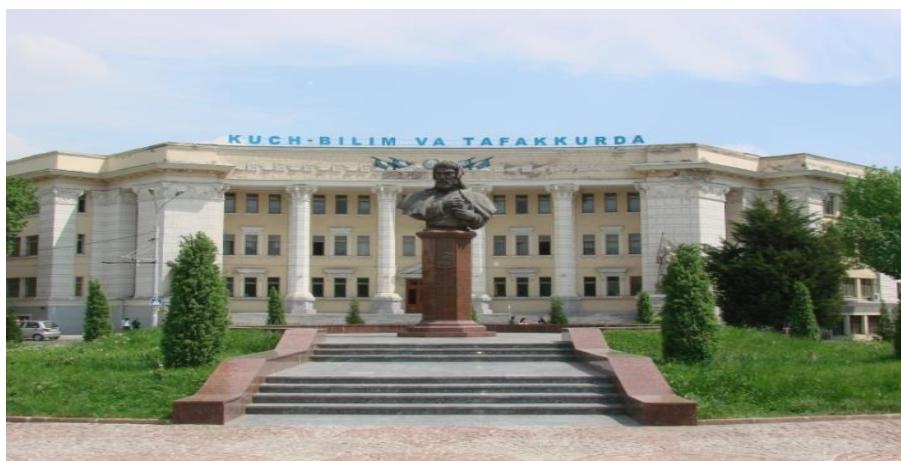

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ
ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ**

**ТАРИХ ФАКУЛЬТЕТИ “ МИЛЛИЙ ҒОЯ , МАЪНАВИЯТ АСОСЛАРИ
ВА ҲУҚУҚ ТАЪЛИМИ “ ЙУНАЛИШИ**

КУРС ИШИ

**МАВЗУ: Манавиятшунослик фанининг методологик асослари
масаласи.**

**Бажарди: Норбоев М
Текширди: Турсунов Ф**

Тошкент-2013

МАНВЗУ: Манавиятшунослик фанининг методологик асослари масаласи.

КИРИШ.

I Боб. Миллий маънавият назариясини шакллантиришнинг методологик асослари

1.1. Ўзбекистон Президенти И.А. Каримовнинг асарлари миллий маънавиятимизнинг методологик асоси сифатида

1.2. Миллий маънавият назариясини шакллантиришнинг умумметодологик асослари

II. Боб. Ижтимоий фанлар методологияси ва миллий маънавий мерос.

2.1. Ижтимоий фанлар методологияси хусусида

2.2. . Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов асарларида маънавият назарияси умумметодологик асосларининг ишлаб чиқилиши

Хулоса

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

“Биз халқимизнинг дунёда ҳеч кимдан кам бўлмаслиги, фарзандларимизнинг биздан кўра кучли, билимли, доно ва, албатта, бахтли бўлиб яшаши учун бор куч ва имкониятларимизни сафарбар этаётган эканмиз, бу борада маънавий тарбия масаласи, ҳеч шубҳасиз, беқийс аҳамият касб этади”.

И.А. Каримов

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Барча замон ва маконларда маънавияти кучли, ишонч ва эътиқоди мустақкам миллат бир жону бир тан бўлиб, муаммоларни тез ва соз ечган, пешкадам бўлган. Мафкуравий бирлиги ичидан ёки ташқаридан бузилган миллатлар эса, мағлуб бўлиб, мустамлакага айланган. Бунинг тарихий мисолини Билга хоқоннинг турк халқига бундан 1266 йил олдин тошга битилган мурожаатида ҳам кўрамиз. Бу битик мафкурасизликнинг аянчли оқибатларини тасвирлайди. Билга хоқон турк элининг адашуви натижасида унинг бошига қанчалар фалокат ёғилганини куйиниб айтади. «Табғач халқи сўзи ширин, нафис ипаклари билан алдаб,

йироқ халқни шундай яқинлаштирар экан. Яқин бўлгандан сўнг ёвуз илмини у ерда кўрсатар экан... Ширин сўзига, нафис ипаклигига алданиб, кўп турк халқи, ўлдинг. Эй, турк халқи, ўлдинг...»

Ушбу тарихий мисол «мафкура бўлмаса одам, жамият, давлат ўз йўлини йўқотиши муқаррар» эканлигини кўрсатиб туради. Маълумки, собиқ шўролар истибдоди даврида турли ижтимоий тоифаларни бир-бирига зид қўйиб, синфлар аро кураш ғоясини ҳаёт маъноси деб эълон қилган “доҳийлар”нинг содиқ шогирд ва издошлари нафақат тирик “душманлар” билан курашдилар, балки миллатларнинг ўтмиш маънавий мероси билан ҳам тинимсиз “жанг” килдилар. “Дин - афюн”, диний илм пешволари, тасаввуф уламолари “ашаддий реакционер”, барча ўтмишдаги ҳукмдорлар - қонхўр, босқинчи (фақат айрим рус подшоҳлари бундан истисно этилди), ўтмиш алломалар - дунёкараши чекланган, шоирлар - маддоҳ ва ҳоказо даъволар қилинди. Бундай қора тамғалар қарамлик асоратига тушган барча халқларнинг бой маънавий меросига босиб чиқилди. Ҳатто уйдан эски араб ёзувида китоб топилган одамлар давлатга қарши жиноятда айбланган даврлар бўлди. Большевизм мафкурасининг итоаткор қулларига айлантирилган “совет интеллигенцияси”га тирик ва ўлик “доҳийлар”ни мадҳ этиш, “коммунизмнинг биринчи босқичи” деб эълон қилинган большевистик диктатура тузумининг жаҳон тарихидаги барча макон ва замонлардан “афзаллиги”ни ҳар қандай усул билан исботлаб ва далиллаб бериш асосий вазифа қилиб белгиланган эди. Ушбу вазифадан заррача чекиниш халққа ва “нурли келажак”ка хиёнат деб баҳоланарди.

Мустақиллик туфайли бизнинг маънавий қадриятларимиз, ўтмиш аждодларимиз қолдирган мерос, ўзининг бутун мукамаллигида, қайчиланмасдан, “прогрессив-реакцион” аталмиш зўраки қолипларга тиқиштирилмасдан тиклана бошлади. Қуръони карим, ҳадиси шарифлар биринчи марта ўзбек тилига таржима қилиниб, нашр этилди, Носириддин Рабғузий, Аҳмад Яссавий, Убайдий, Муҳаммад Раҳимхон Фируз, Бурхониддин Марғинович, Абу Мансур Мотуридий, Бехбудий, Фитрат, Чўлпон ва бошқа “совет даврида” ҳатто номларини эслаш ман қилинган алломаларимизнинг

асарлари бирин-кетин нашр этилиб, чанқоқ китобхонлар қўлига етиб кела бошлади. Давлат тили ҳақидаги қонун қабул қилинди. Тасаввуф пирлари - Аҳмад Яссавий, Нажмиддин Кубро, Баҳовуддин Нақшбанд юбилейлари миллатимизнинг руҳида покланиш туйғуларини уйғотди. Пойтахтимизнинг қоқ марказида соҳибқирон бобомиз Амир Темурнинг улуғвор мужассамаси ўрнатилиши ўзбек халқининг ҳар бир фарзанди руҳида ҳақли ифтихор ҳисларидан ўчмас ёғду пайдо қилди. XX аср бошларида миллатни маърифат, адолат, хуррият сари етаклаган жаҳид алломаларимиз халқ дилидан яна муносиб ўрин ола бошлади. “Босмачи” дея ёппа қораланган миллий озодлик ҳаракати иштирокчилари ўз қадрларига лойиқ баҳоландилар.

Тарих хотираси, халқнинг, жонажон ўлканинг, давлатимиз ҳудудининг ҳолис ва ҳаққоний тарихини тиклаш миллий ўзликни англашни, таъбир жоиз бўлса, миллий ифтихорни тиклаш ва ўстириш жараёнида ғоят муҳим ўрин тутди. Тарих миллатнинг ҳақиқий тарбиячисидир. Буюк аждодларимизнинг ишлари ва жасоратлари тарихий хотирамизни жонлантириб, янги фуқаролик онгини шакллантирмоғи зарур. Бизнинг ўтмиш маданиятимиз бутун инсониятни ўзига ром этиб келаётган марказ бўлиб келаётганлиги тасодифий эмас. Самарқанд, Бухоро, Хива фақат олимлар ва санъат ихлосмандлари учунгина эмас, балки тарих ва тарихий қадриятлар билан қизиқувчи барча кишилар учун зиёратгоҳга айланган. Мустақиллик даврида ўзбек олимларининг куч-ғайратлари билан тарихимизнинг кўпдан-кўп ғоят муҳим саҳифалари, энг аввало, темурийлар даври, XIX аср охири - XX аср бошлари тарихи янгидан кашф этилди. Миллий туйғу инсон учун табиийдир, чунки у ота-оналардан мерос қилиб олинган ва бола ўз ота-онасига, бутун дунёга айтган биринчи сўзида ифодаланади. Ўз халқига, унинг анъаналарига, тили ва маданиятига муҳаббат ва ҳурматни тарбияламасдан туриб, ҳақиқий инсонни тарбиялаш мумкин эмас. Ватанпарварлик, фуқаролар яқдиллиги — ёш ва мустақил Ўзбекистон давлати барпо этилаётган негиздир. Айни шу нарса жамиятни қайта ўзгартириш йўлидаги қийинчиликларни енгиб ўтишга, ҳамжиҳатлик ва ҳамкорликка эришишда ёрдам беради.

1 Боб. Миллий маънавият назариясини шакллантиришнинг умумметодологик асослари

1.1. Ўзбекистон Президенти И.А. Каримовнинг асарлари миллий маънавиятимизнинг методологик асоси сифатида

Ўзбекистон Президенти И.А. Каримовнинг миллий маънавият масалаларига оид асарларида, хусусан, “Юксак маънавият – енгилмас куч” китобида олға сурилган жиддий назарий мулоҳазалар ушбу қўлланманинг илмий-методологик йўналишига асос қилиб олинди. Ўқув қўлланма олий таълим муассасалари “Миллий ғоя, маънавият асослари ва ҳуқуқ таълими” йўналишининг бакалаврият босқичи талабаларига мўлжалланган бўлиб, эҳтиёж даражасида фан ўқитувчилари, магистратура талабалари, соҳа тадқиқотчилари, мутахассислари ва кенг китобхонлар оммаси ҳам фойдаланиши мумкинлиги эътиборга олинган

Қарамлик даврида марксизм фалсафаси тоталитар тузум имкониятларидан фойдаланиб, ягона ҳақиқатга даъво қилиши оқибатида унинг методологик асоси қилиб олинган диалектика хусусида ҳам бир тарафлама тасаввурлар шаклланди. Собиқ “СССР” ҳудудида диалектикадан бошқа методлар ғайри илмий деб эълон қилинди. Файласуфларимиз Форобийдан ҳам «диалектика» топишди, ўша даврларда. Асли бу ерда атамаларни чалкаштириш бор, холос. Қадим Юнон фалсафасидан ислом илмига ўтган нарса – «илми жадал», шунинг юнончаси «диалектика» дейилади. «Илми жадал» - баҳс мантиғи, ўзига хос илмий баҳс юритиш методологияси. У барча фанлар учун «ягона» методологик замин бўла олмайди.

Аммо методология муаммоси барибир илмий воқеликда мавжуд, ундан кутулиб бўлмайди. 1999 йилдан бошлаб Ўзбекистонда демократик жамият куриш назарияси ва амалиётининг иқтисодий, сиёсий-ижтимоий, илмий-фалсафий ва маънавий асослари бўйича номзодлик ва докторлик илмий

даражалари, доцентлик ва профессорлик илмий унвонларига даъвогарлар учун махсус имтиҳонлар киритилди. Бу бежиз эмас. Маълумки, ушбу фаннинг асосини Президент И.А.Каримов асарлари ташкил этади. Демак, Президент асарлари мамлакатимиз миқёсида бугунги кун ижтимоий фанлар соҳаси учун методологик замин бўлиб хизмат қилиши назарда тутилмоқда. Бу тўғрими? Ниҳоятда тўғри. Чунки Ўзбекистоннинг миллий мустақиллигини И.А.Каримов эълон қилди ҳамда унинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли концепциясини ишлаб чиқди.

Президент И.А.Каримов асарларида ўз аксини топган ғоялар ва қарашлар бугунгача миллатимиз ва бутун инсоният босиб ўтган тараққиёт йўллари тажрибасини имкон ва зарурат даражасида ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилган. Демак, унинг асарларида таклиф этилаётган методологик асослар ҳам бугунгача башарият илми эришган ютуқларга бегона эмас. Шу билан бирга бизнинг йўлимиз муайян даражада ўзига хос ички яхлитликка эга ва бирор-бир замон ва маконда ишлаб чиқилган методологик асосларнинг ҳеч бирини ҳеч қандай ўзгаришсиз, тақлидий шаклда бугунги биздаги ижтимоий илмга бевосита пойдевор қилиб, кўчириб олиб келиб, ўрнатиб бўлмайди. Қиёсий таҳлил учун жалб этиш бошқа нарса. Нега шундай? Чунки ҳар бир миллатнинг тарихи, маънавий қиёфаси, устун кадриятлар тизими бетакрордир.

Мустақилликнинг дастлабки йилларида Президент Ўзбекистоннинг ўзига хос иқтисодий ривожланиш йўли асосларини ишлаб чиқар экан, биринчи марта “дунёда умумий йўл-йўриқлар, ўхшаш андазалар йўқ”¹ эканлигини эътироф этиб, ўзимизнинг миллий “бетакрор яхлит андазамизни ишлаб чиқиш”ни мақсад қилиб қўйди.² Бунинг учун миллий тафаккур анъаналаримизни инсонлар онгида қайта тиклаш зарур эди. “Аждодларимизнинг руҳи поклари ва урф-одатлари, бизнинг энг яхши анъаналаримиз қайта тикланганда ислоҳотлар муваффақиятга эришади”, деб таъкидлади Президент.³ Асосий қонунимизни яратиш жараёнида ҳам шу жиҳатга катта эътибор берилди. Шу сабабли

---

¹ Каримов И.А. Асарлар. 2-жилд, б.3.

² Каримов И.А. Асарлар. 1-жилд, б. 277.

³ Каримов И.А. Асарлар, 2-жилд, б.13.

мустақил Ўзбекистон Конституцияси “умумий мазмунидан тортиб оддий бир бандига қадар Хўжа Аҳмад Яссавий бобомиз даврида, Амир Тимур замонида шаклланган миллий тафаккурни, муқаддас исломий қадриятларни ўзида акс эттиради”.⁴

Шундай қилиб, мустақил Ўзбекистоннинг XXI асрдаги тараққиёт йўлини белгилаб берувчи умумметодологик асослар Президент И.А.Каримов асарларида ўз аксини топган бўлиб, қуйида биз ушбу асосларнинг ўз мавзуимизга бевосита алоқадор бўлган баъзи муҳим жиҳатларини қисқача кўздан кечириб ўтамыз.

Ислом Каримовнинг “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари” китоби мустақиллик даври миллий мафқурасининг умумметодологик асослари шаклланишида муҳим босқич бўлди. Бу асар воқеликка ёндошув ва муаммолар таҳлилида мутлақо янги гояларни олдинга суради.

“Бу ёруғ оламда биз киммиз ва не бир сир-синоатмиз, қаёққа қараб кетаяпмиз?” деб ўз-ўзига савол беради китоб муаллифи. XXI аср бўсағасида дунё кўзимизга қандай кўринади? Унинг фазилат ва қусурлари нимада? “Биз яшаётган давр қандай хусусиятларга эга?”⁵ Бу ёруғ жаҳон марксизм талқинига мутлақо мувофиқ эмаслигини Юртбошининг китобидан ёрқин тасаввур қиламиз. Масалан, собиқ шўролар тузуми даврида ташқи сиёсат муаммолари ҳам дунёни қарама-қарши икки қутбга бўлинган ҳолда тасаввур қилиш асосига қурилар эди. Жумладан, ўша даврдаги шўролар тузуми учун энг асосий хавф манбаи “халқаро империалистик кучлар” ҳисобланар эди. Совет жамиятидаги барча ички иллатлар манбаи ҳам “феодал ва буржуа ўтмиш сарқитлари” ҳамда “жаҳон империализмининг найранглари” оқибати деб қараларди. Ислом Каримов бу тасаввурларнинг ўтмишга айланганини қайд этади: “Икки мафкуравий тузумнинг кураши ва бу курашнинг халқаро ҳаётнинг ҳамма

---

⁴ Ўша китоб, с. 93- 94.

⁵ Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-1998,б.

соҳаларига соя ташлаши остида ўтган кучли қарама-қаршилик барҳам топди”.⁶ Дунё энди икки қутбли эмас, деб таъкидлайди Президент ўз асарида ва ушбу кўп қутбли дунёда ҳар бир миллат, ҳар бир инсон ўз йўлини тўғри топиб юра олиши учун воқеликка қандай назар билан қарашни ўргатади. Насихат қилиб, кўрсатма бериб эмас, шахсий намуна кўрсатиб, воқеий ибрат орқали намоён қилади. Бу муҳим ғоя Президентнинг фалсафий қарашлари учун янгилик эмас. И.А.Каримов 1995 йил 27 октябрда Ўзбекистон телекўрсатувлар мухбири билан суҳбатдаёқ бугунги кунда “кўп қутбли дунё ҳақида фикр юритиш лозим бўлади”,⁷ деб айтган эди. У Бирлашган миллатлар ташкилотининг вазифалари ҳақидаги ўз мулоҳазалари билан ўртоқлашар экан, яна шу фикрни ривожлантириб шундай деган эди: “Африка қитъаси вакиллари ўзларига хос, осиеликлар - бошқачароқ фикр қилади... Америкаликларнинг ўз ёндошувлари, европаликларнинг ўз ёндошувлари бор”⁸. Демак, шундай шароитда жаҳоннинг 187 давлати вакилларида тузилган ташкилотнинг асосий вазифаси - “халқлар ўртасидаги аҳилликни таъминлаш, турли қарама-қаршиликлар, тўқнашувларга олиб келадиган низоларга йўл қўймасликдан иборат” бўлмоғи табиийдир.⁹

Президентнинг янги китобида хавфсизликка таҳдид солувчи омиллар ҳам, барқарорлик шартлари ва тараққиёт қафолатлари ҳам турфа йўналишда, яшаб турган дунёмиз, атроф-воқелик каби сержило ва мураккаб эканлигига эътибор қаратилган. Муаллиф уларни бир-бир санаб кўрсатар экан, асло ягона манбага олиб бориб боғламайди, ягона душман ахтармайди. Китобда баён этилган мамлакат хавфсизлигига таҳдид солувчи кучлар турлича ва турли даражада қувватга эга, тараққиётимиз қафолатлари ҳам ранг-баранг ва турли-туман омилларнинг ўзаро уйғунлигига боғлиқ.

Президентнинг бу янгича ёндошуви тўлиғича, ҳам неча минг йиллик миллий маънавиятимиз анъаналарига, ҳам бугунги жаҳон фикрий камолотининг энг илғор тамойилларига таянади. Унда ҳар бир шахс маънавий

---

⁶ Каримов И.А. Асарлар. 6-жилд, с.41.

⁷ Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан. 4-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-1996,б.62.

⁸ Ўша китоб,б. 62.

⁹ Каримов И.А. Асарлар. 4-жилд,б.61.

хурлиги, бир томондан, ватан ва миллат манфаатларига мувофиқлик билан, иккинчи томондан, умумбашарий кадриятлар муҳофазаси билан уйғунлашган. Зеро, асл маънавият шахс, миллат, башарият манфаатларининг уйғунлигидадир. Бу уйғунлик ягона Олий Ҳақиқатга оғишмай интилишда намоён бўлади.

Бу дунё кўп кутбли бўлса, унинг меҳвари, таянчи қаерда, аниқроқ айтадиган бўлсак, дунёга ёндошувда қайси нуқтага таянмоқ керак?

Европа фалсафий тафаккурида инсон ва жамият муносабатларига нисбатан олганда икки хил ёндошувни кузатамиз. Улардан биринчиси жамиятни биринчи ўринга қўйиб, ундан алоҳида инсон тақдирини, унинг фазилат ва қусурларини келтириб чиқаришга интилади. Бу ёндошувнинг илдизи чуқур. Маркснинг «инсон ўз моҳиятига кўра барча ижтимоий муносабатлар мажмуидир», деб берган таърифининг узоқ тарихи аввалида Аристотелнинг “Zoon politikon”(ижтимоий махлук) атамаси туради, десак муболаға бўлмайди. Гегел фалсафаси ҳам қадим Юнондан бошланган йўналишни давом эттириб “мутлақ ғоя”дан кейин моддий борлик, яъни табиат, ундан кейин жамиятни ва охирида алоҳида субъектни олиб тадрижий таҳлил этади. Бунга кейинча марксистлар “объектив идеализм” деб тамға босишган. Европа фалсафасининг иккинчи йўналишини файласуфларимиз “субъектив идеализм” деб номлаб ўрганишган бўлиб, бунда биринчи ўринга инсон шахси чиқарилади. Бугун дунёда кенг ёйилган экзистенциализм, фрейдизм каби фалсафий тизимлар, дарҳақиқат, инсон шахси, унинг ўй-кечинмаларини фалсафий таҳлил марказига қўйиши билан ажралиб туради. Бу соҳада XX асрнинг етакчи файласуфларидан ҳисобланган Эрих Фроммнинг жиддий мушоҳадалари кўпчиликнинг эътиборига сазовор бўлиб келмоқда. Аммо бизнинг мақсадимиз бугунги кун Европасидаги фалсафий баҳсларни таҳлил қилиш эмас. Бизни биринчи навбатда ўз миллий маънавиятимиз анъаналари қизиқтиради.

Аллоҳ барча инсонларни ер юзида халифа қилиб яратган. Бу мақом инсон зотига нафақат имтиёз, балки жуда жиддий масъулият юклайди. Инсон ер

юзидаги барча Аллоҳ яратган мавжудотларни тасарруф қилади, шу билан бирга улар учун масъул ҳамдир. Агар Гегел ўз яхлит фалсафий тизимида назарини “мутлақ ғоя”дан моддий борлиқ(табиат), жамият орқали алоҳида субъект (Инсон)га қараб йўналтирган бўлса, бу унинг муайян ички интилишлари, мақсад йўналиши, ва балки, у яшаб ижод этган муайян замон ва маконнинг тақозосидир. Бугун бизнинг муайян шароитимизда Президент И.А.Каримов мутлақо бошқача ёндошувни таклиф этмоқда. “Ҳар бир киши ўзича ноёб ходиса, -деб ёзади у, - бу менинг қатъий ишонч-эътиқодим”.¹⁰

Бугун биз - Ўзбекистон халқи бир тану бир жон бўлиб янги воқелик – мустақил ва мутараққий Ватан, фаровон ва озод жамият яратмоқдамиз. Бунинг учун “ижтимоий махлуқ” эмас, қудратли яратувчи куч эгаси бўлмиш эркин ва собитқадам Инсон шаклланишига эришмоғимиз керак. “Бизнинг асосий мақсадимиз,- дейди Президент, - бир киши ёки жамоат ташкилотларининг фикри давлат тузилмаларининг фикридан устун бўладиган фуқаролар жамияти куришдан иборат.”¹¹

Дарҳақиқат, ўтмишимиз қанча буюк бўлмасин, келажагимизнинг улуғворлиги миллатнинг ҳар бир аъзоси, Ўзбекистон Республикасининг ҳар бир фуқароси ушбу келажакда Ватан равнақи, халқ фаровонлиги, инсон бахти тўқис таъминланиши учун қай даражада фаоллик кўрсата билиши ва бу фаоллигининг самаралари, унуми билан белгиланади. Бунинг учун эса имон ва илм, иқтидор ва истеъдод, ирода қудрати ва мақсад йўлида фидоийлик, кенг дунёқараш ва эркин фикр керак. Агар қайси миллат ўзига мансуб ҳар бир инсоннинг барча ички имкониятлари, истеъдоди рўёбга чиқишига шароит яратмас экан, ҳар бир шахснинг ташаббуси қадр топмас экан, ҳар бир ёш қалбида билимга, тафаккурга, фаол яратувчиликка интилиш иштиёқи аланга олмас экан, миллат камоли, мамлакат қудратининг юксалиши ҳақидаги гаплар оғизда қолиб кета беради. Ҳар бир фуқаросининг бахти учун қайғурмаган жамият етук жамият бўлмайди. Шу сабабли мустақил юртимизда ўтказилаётган

---

¹⁰ Каримов И.А. Асарлар. 9-жилд.Т., 2001,б.287.

¹¹ Каримов И.А. Асарлар. 4-жилд.Т., 1996,б.80.

барча ислохотлар, қабул қилинаётган барча қонунлар руҳи шунга йўналмоқда. Жаҳондаги энг олийжаноб ва масъулиятли юмуш - дўстингни, ҳамкорингни, кўшнингни, хуллас, ўзга инсонни “улуғ мақсадлар йўлида йўлдошлик қилишга кўндириш,”¹² - дейди юртбошимиз.

Ҳар бир инсон Борлиқ ҳақиқатининг бир жихатини ифодалайди, шу сабабли инсонлар бир-бирининг фикрига қулоқ солишга ўрганса, бир-бирини тушунишга интилса, дунё борган сари обод бўла беради. Бу ғоя миллий маънавиятимиздаги етакчи ғоялардан бўлиб, айниқса, Алишер Навоийнинг “Лисон ут-тайр” достонида ёрқин ифодаланган. И.А.Каримов худди шу ғояни амалиётчи сифатида қуйидагича баён қилади: “Ҳар қандай фикрни умумий фикрлар мажмуининг бир бўлаги деб ҳисоблаб, бундан керакли хулосалар чиқариш лозим”¹³.

Борлиқда биз билган ва билмаган дунёлар, биз билган ва билмаган шахслар(субъектлар), биз билган ва билмаган муносабатлар мавжуд. Шундай экан, биз Борлиқ ҳақиқати ҳақида умуман фикрламоқчи бўлсак, калаванинг учини топа олишимиз даргумон. Агар биз ниманидир аниқ тасаввур қилиб, ҳаётимизга бевосита татбиқ қилишни истасак, ўзимиз инсон эканмиз, ўз моҳиятимиздан келиб чиқишимиз, яъни инсон шахсини, унинг воқеъ эҳтиёжларини диққат марказига қўйиб, воқеликнинг аниқ мақсадлар сари йўналган моделини яратишимиз зарур.

Инсон моҳиятида асли яратувчилик етакчи ўрин тутаети. Дунёнинг ободлиги инсоннинг яратувчилик фаолияти билан боғлиқ. Инсоният яратувчилиги билан барҳаёт, курашлари билан эмас. Демак, ҳар бир замон ва маконда жамият тараққиётини инсонларнинг фаол яратувчилиги белгилайди, аксинча эмас. Мустақиллик шароитида ниҳоят ушбу ўзак муаммо тўғри ҳал қилинди. Ҳаётга ёндошувда диққат маркази “жамиятга” эмас, алоҳида инсонга қаратилди. Иқтисод соҳасида бу нарса айниқса яққол намоён бўлмоқда. “Жамият”га таянган тузум “ижтимоий” мулкнинг яқка ҳукмронлигини ўрнатиб,

---

¹² Каримов И.А. Асарлар. 4-жилд, б. 69.

¹³ Ўша китоб, б. 204.

хусусий мулкка эгаликни жиноят даражасида талқин этиб, қонун билан тақиқлаб қўйди. Фақат мустақиллик туфайли ҳар бир инсоннинг мулкни эркин тасарруф қилиш ҳуқуқи Конституциямиз асосида тўлиқ қайта тикланди, жумладан, эндиликда хусусий мулк барча бошқа мулк турларининг пойдевори сифатида қаралмоқда. Бу ўзгариш иқтисод соҳасида алоҳида инсон шахси биринчи ўринга чиқаётганлигини англатади.

Ҳақиқий халқ ҳокимиятчилигини мустаҳкамлаш, қонун устиворлигини таъминлаш, фуқаролар жамиятини шакллантириш йўлида олиб борилаётган ислохотлар эса сиёсат соҳасида алоҳида шахс мавқеини биринчи ўринга олиб чиқишга қаратилган. Сиёсат соҳасида эркинлаштиришни кенгайтириш режалари ҳам яна бир марта давлатимиз ва Президентнинг ушбу йўналишга устивор аҳамият қаратаётганлигидан дарак беради.

Моддиюнчилар жамиятни биринчи ўринга қўйишларига сабаблардан бири шуки, инсонлар одатан жамоа бўлиб яшайди, шу билан бирга ҳар бир инсон моддий вужуд сифатида нафақат атрофидаги ўзи сингари мавжудотлар билан, балки табиат, аниқроғи моддий борлиқ билан ҳам доимо амалий муносабатда бўлишга мажбур. Шундан келиб чиқиб, моддиюнчилар инсоннинг моҳиятини иқтисодий ва ижтимоий (жумладан, сиёсий) муносабатлар доирасида белгилашга ҳаракат қилишади. Улар динни ҳам, маданиятни ҳам фақат ижтимоий ва иқтисодий муносабатлар мажмуидан келтириб чиқармоқчи бўлишади. Бундай ёндошувда инсон моддий, биологик мавжудот сифатида намоён бўлади. Аммо унинг бошқа биологик мавжудотлардан моҳиятан фарқ қилувчи махсус муносабатлар доираси мавжудлиги ва бу муносабатлар ўзича мустақил соҳани ташкил этиши тан олинмай, сояда қолиб кетади. Бу соҳа инсоннинг Ҳақиқат излаши, Борлиқнинг моҳиятини англашга интилиши билан боғлиқ.

СССР даврида ҳукмрон комфирқа ва давлатнинг барча қарорларида иқтисодий, сиёсий, мафкуравий масалаларга катта аҳамият берилган ҳолда маданиятга энг охирида ғарибгина бир жой ажратилар, “маънавият” тушунчаси эса ўша пайтларда юқори доираларда умуман ишлатилмас эди. Алоҳида қайд

этиб ўтиш жоизки, миллий маънавият назариясининг шаклланишига Ўзбекистон Президентининг қўшган энг муҳим хиссаси маънавиятнинг иқтисод ва сиёсат билан бир қаторда инсон ва жамият ҳаётидаги алоҳида мустақил ўрни ва аҳамиятини ажратиб кўрсатиш бўлди. Бусиз нафақат маънавият назарияси, балки инсоннинг мустақил моҳияти ҳақидаги ғоя ҳам ўз мукамал изоҳини топмай қолиб келаётган эди.

Президент И.А.Каримов доимо иқтисод, сиёсат ва маънавиятнинг уйғун ривожланиши зарурлигини таъкидлаб келади: “Давлат қурилиши, иқтисодий ривожланиш жараёнлари маънавий камолот, юксак ахлоқийлик билан тўла уйғун бўлмоғи керак.»¹⁴ Чунки мустақиллигимизнинг уч таянчи - мустақил миллий сиёсат, иқтисодий қудрат ва халқ маънавияти бир-бири билан чамбарчас боғлиқ. Агар сиёсий мустақиллик бўлмаса, миллат аста-секин ўзлигини йўқота боради, иқтисодий мустақиллик бўлмаса, сиёсий мустақилликнинг замини мўрт бўлади. Аммо маънавий мустақиллик бўлмаса, миллатнинг ўзи бўлмайди. Фақат уларнинг ўзаро уйғун ривожини таъмин этилсагина, Ўзбекистон улуғ юрт сифатида жаҳон ҳамжамиятида ўз муносиб ўрнини эгаллай олади.

Иқтисод, сиёсат, маънавият тушунчалари бугунги кунда турли доираларда ҳар қадамда ишлатилмоқда. Бу масалага иқтисодчининг ўз қараши, сиёсатшуноснинг яна мустақил таърифлари бор. Аммо инсон ва жамият ҳаётини уч йўналиш ёки уч соҳага ажратиб ўрганишнинг ўзига хос жиҳатлари мавжуд. Аввало, Ўзбекистон Президентининг ушбу йўналишдаги мулоҳазаларини миллий маънавиятимиз анъаналари ва жаҳон фалсафий тафаккурининг турли оқимларига хос умумий жиҳатлар билан уйғунликда олиб, хулоса қиладиган бўлсак, инсон ҳаётининг бу уч йўналиши воқеликда ўзаро қанчалик мураккаб ва чатишиб кетган бўлмасин, уларни бир-биридан аниқ фарқ қилган маъқул. Чунки иқтисод, сиёсат ва маънавият инсоннинг Борлиқ билан турлича мустақил муносабатларига оид бўлиб, улардан ҳар бирининг манбаси ҳам, мақсади ҳам алоҳидадир.

---

¹⁴Каримов И.А. Асарлар. 3-жилд,б. 354.

Инсон ҳаётида маънавият соҳасининг мустақил аҳамияти алоҳида таъкидланиши, қолган соҳаларнинг ўзаро чегараларини ҳам қайта кўриб чиқишни тақозо қилади. Улардан, шартли равишда, иқтисод йўналиши деб номлаш мумкин бўлган биринчиси инсон билан атроф табиат орасидаги амалий муносабатлардан иборат. Бунинг асосида инсоннинг моддийлиги ётади. У моддий вужуд сифатида табиат билан доимий модда алмашув ҳолатида бўлади. Бунинг учун инсон ўзгалар билан ҳам мураккаб муносабатларга киришади. Аммо бу йўналиш доирасида инсонларнинг бир-бири билан муносабати бевосита улар орасидаги нисбатга қаратилган эмас, балки табиат билан модда алмашув муносабатларини ташкил этишга йўналгандир.

Инсонларнинг бевосита бир-бири билан муносабати ҳам ўз мустақил асосига эга. Ҳар бир инсоннинг ўзга инсонлар билан бевосита муносабатларига оид бўлмиш бу йўналишни, яна шартли равишда, сиёсат деб аташ маъқул кўринди. Бу муносабатлар нимада кўринади? Иқтисодий, яъни моддий таъминот билан боғлиқ муомалалар бевосита сиёсатга алоқаси йўқ, буни юқорида ҳам эслатдик. Соф сиёсат доирасида инсонлар аро муносабатлар охир-натижада мавқе ва мақом масаласига бориб тақалади. Алишер Навоийнинг «Лисон ут-тайр» достони воқеаларининг бошланғич тугуни айти шу мақом ва мавқе муаммосидан улгу олиши бежиз эмас. Агар инсонлар фақат «қорин тўйдириш» ташвиши билан яшаганда, уларнинг ҳайвонлардан умуман фарқи бўлмас эди. Ва иқтисодий муносабатлар ҳам ўзга жонзотлардаги каби анчайин ибтидоий босқичда қолиб кетиш эҳтимоли бўларди. Айти мавқе ва мақом доирасидаги баҳс ҳолис сиёсий муносабатларни вужудга келтиради. Макиавелли каби машҳур ғарб алломаларининг қарашларида ушбу соф ҳолда олинган сиёсат ўз аксини топган дейиш мумкин.

Аммо инсон нафақат табиат ва ўзга инсонлар билан муносабатга киришади, балки у ўзининг Ҳаққа, Борлиқнинг моҳиятига нисбатини ҳам билмоқчи бўлади. Инсон учун бу йўналиш ҳам ўта муҳим. Аввало, инсон бирор нарсага ишонмай яшай олмайди. Имон-эътиқодсиз ҳаёт – бемаъни умргузаронлик, холос. Қолаверса, инсон илмга, яъни Борлиқни англаб етишга

Ўзида жуда кучли эҳтиёж сезади. Инсон Борлиқнинг моҳияти ҳақида муайян тасаввур ҳосил қилмай яшай олмайди. Яна инсон доимо олдига каттамикичикми бир мақсад қўйиб, шунга интилиб, шу йўлда қандайдир фаолият кўрсатиб яшайди. Абу Али ибн Синонинг умрини илмга бахш этиши, Алишер Навоийнинг «Хамса» ёзиши ҳам моддиюнча «жайдари» фалсафа нуқтаи назаридан анчайин ошиқча ўзни қийнашдир. Аммо инсон маънавиятида риёзат, яъни муайян мақсад йўлида барча қийинчиликларни бўйинга олиш ниҳоятда муҳим ўрин тутаяди. Яна инсонда меҳрга эҳтиёж бор. Ўзгага меҳр кўрғазиб ва ўзгачан меҳр кўриш эҳтиёжи. Бу туйғуни ҳам фақат ғаразли мақсадларга боғлаш етарли бўлмайди. Албатта, моддиюнчилар айтиб ўтилган ҳар қайси маънавий эҳтиёжга ўзларича моддий замин топиб беришга ҳаракат қиладилар. Ҳозирча, бу масалалар юзасидан жиддий баҳс бошламай туриб, фақат бир нарсани қайд этиб ўтиш жоизки, инсон ҳаётидаги учинчи йўналиш, яъни инсоннинг Ҳаққа, Борлиқнинг моҳиятига бўлган муносабатини тан олмаслик инсоннинг ўзга махлуқотлардан аслий фарқини йўққа чиқаради ва охири-натияжада инсон ҳаётини маъносизлантиради. Чунки инсон моҳиятан маънавий камолот имконига эга бўлган ягона моддий мавжудотдир.

Албатта, таърифлаб ўтилган уч соҳа манфаатлари воқеликда ниҳоятда чатишиб кетган, ҳар қандай ҳодисада ҳар уч соҳа унсурлари учрайди. Бундан ташқари умуман мавжуд уч соҳадан бирининг муайян муддат ўзгаларидан орқада қолиши, оқсаши қолганларига ҳам салбий таъсир кўрсатиб, уларни орқага торта бошлаши ҳам табиий қонуният. Бироқ тарих ибрати ва мантиқ ҳулосаси шундан далолат берадики, иқтисод, сиёсат, маънавият йўналишларини бир-бирига бўйсундиришга, бирини-биридан келтириб

Мустақиллик маънавиятининг таянч қоидалари. Миллий маънавиятимизнинг теран томирлари. Мустақиллик даврида аجدодларимиз маънавий меросига муносабатнинг тубдан янгилашиши.

Шахс эрки ва маънавий такомил имкониятлари. Мустақил Ўзбекистонда жаҳон маданиятига муносабат. Умуминсоний қадриятлар ва миллий маънавият нисбати. Умумбашарий қадриятлар қандай шаклланади? Миллий маънавиятимизнинг умуминсоний моҳияти.

Ижтимоий фанлар методологияси хусусида. Ижтимоий фанларнинг табиий (табиатга оид) ва аниқ (математик) фанлар билан ўзаро умумий ва фарқли томонлари. Ижтимоий фанларнинг шаклланишида нақлий ва ақлий билимлар нисбати. Бугунги кун ижтимоий фанлар соҳасидаги муаммолар ва уларни ҳал қилиш йўллари чиқаришига Мустақил Ўзбекистонни ривожлантиришининг маънавий-ахлоқий негизлари. “Юксак маънавият – енгилмас куч”.

“Биз, - дейди Президент, - иқтисодий ўнгланиш, иқтисодий тикланиш, иқтисодий ривожланишни маънавий ўнгланиш, маънавий покланиш, маънавий юксалиш ҳаракатлари билан тамомила уйғун бўлишини истаймиз”¹⁵. Чунки халқ маънавияти ўнгланмагунча, на ижтимоий-сиёсий жараёнларда, на иқтисодий соҳада жиддий янгиланишлар қувватга кириши қийин.

Маънавият жуда мураккаб, серқирра, шу билан бирга халқ дилига ниҳоятда яқин, тушунарли ҳодиса. Уни, бир томондан, сохта «илмий» мураккаб таърифлар билан мавҳумлаштирмай, шу билан бир пайтда сийқа, одми «тарғибот»га айлантормаё, халқ онгига тиниқ етказмоқ, ёш авлод руҳига эш қилмоқ лозим. Бунда қандай меъёрларга риоя этиш зарурлигини 1992 йилдаёқ Ўзбекистон Президенти аниқ тавсифлаб берган эди:

“Умуминсоний қадриятларга содиқлик;

Халқимизнинг маънавий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш;

Инсоннинг ўз имкониятларини эркин намоён қилиши;

---

¹⁵ Каримов И.А. Асарлар. 3-жилд, б. 35.

Ватанпарварлик”¹⁶.

Мустақиллик маънавиятининг асосини ташкил этувчи бу тўрт негиз ўзаро чуқур ички уйғунликка эга. Шу билан бирга бугунги кун учун долзарблиги жиҳатидан алоҳида инсон шахсининг ўз ички имкониятларини эркин намоён қилиши масаласи биринчи ўринга чиқиб турипти. “Эркин фуқаро маънавиятини, озод шахсни шакллантириш масаласи олдимизда турган энг долзарб вазифадир”¹⁷, деб таъкидлади И.А.Каримов 1999 йили 14 апрелдаги маърузасида. Давлатимиз ва Президентимизнинг миллий маънавиятимизни ривожлантиришга эътибори, аслида ва биринчи навбатда, ҳар бир инсоннинг ҳақиқий эркинлигини таъминлашга бўлган асосли эътиборини кўрсатади. Чунки ўзлигини англамаган одам, унга қанча имкон ва шароит яратиб берманг, воқеан хур ва озод бўла олмайди. Аммо ўзлигини англаш дегани, ўзининг Ватанга, миллатга, башариятга, Борлиқ ҳақиқатига нисбатини тўғри белгилай билиш дегани, бунга эришиш осонлик билан бўлмайди. “Маънавият асослари” фани айна шу йўналишда билим беришга қаратилган.

Президентнинг миллий маънавиятимизни ривожлантириш ва ёш авлод маънавий тарбиясига эътибори кейинги йилларда янада кучайди. Унинг 2008 йили “Маънавият” нашриётида чоп этилган “Юксак маънавият – енгилмас куч” номли алоҳида асари бунга яна бир ёрқин далилдир. 4 боб, 174 саҳифали бу китобда “маънавият” тушунчасига оид Президентнинг олдин билдирган мулоҳазалари ва таърифлари чуқурлаштирилган ва мукаммаллаштириб бир тизимга келтирилган, маънавиятни шакллантирувчи мезонлар, маънавий ва моддий ҳаёт уйғунлиги каби масалалар кенг омма учун тушунарли шаклда батафсил баён қилинган, юксак маънавиятли инсонларнинг ҳаётга муносабатлари ва уларнинг маънавияти саёз, ҳаётга енгил-елпи қаровчи кишилардан фарқи очиб кўрсатилган. Президент ўз асарида миллий ғоя ва маънавият нисбати, мустақиллик даври жамиятимиздаги миллий-маънавий тикланиш ва юксалиш жараёни, ислохотларнинг маънавий аҳамияти

---

¹⁶ Каримов И.А. Асарлар. 1-жилд, б. 76.

¹⁷ Каримов И.А. Асарлар. 7-жилд, б. 381.

ҳақидагина эмас, балки бугунги кунда жаҳонда кечаётган глобаллашув жараёнлари шароитида маънавий тарбия масалалари нақадар долзарбланиши ва энди бу масалалар фақат миллий ҳудудда чегараланиб қолмай умумбашарий муаммога айланаётганига жиддий эътибор қаратади. Президентнинг чуқур ишончига кўра, бугун биз маънавий тарбия масаласида асло бепарво ва лоқайд бўлишга ҳаққимиз йўқ¹⁸, ижтимоий фанлар соҳасида фаолият олиб бораётган зиё ва илм аҳли бу соҳада жиддий иш олиб бориши ва жаҳон миқёсида авж олиб бораётган маънавий ва ахлоқий жаҳолатга қарши аждодларимиз бизга мерос қолдирган миллий маънавиятимизнинг қудратли кучидан барча маърифий воситаларни ишга солиб унумли фойдаланишлари керак¹⁹. Дунёдаги энг буюк жасорат маънавий жасоратдир, деб хулоса қилади Ислоҳ Каримов ва ёш авлоднинг маънавий тарбиясини Ватан тараққиётининг мустаҳкам пойдевори сифатида баҳолайди. Бу китоб мазмунини бир фасл доирасида баён қилиш имкони йўқ, шу сабабли ушбу қўлланма тўлиғича Президент асарларидаги ғоялар асосига қурилди.

1.2. Миллий маънавият назариясини шакллантиришнинг умумметодологик асослари

Маълумки, ҳар бир миллат, ҳар бир халқ ўз ҳаёт тарзини, келажагини аждодларининг тарихий тажрибаси асосига қуради, ҳеч бир халқ бегона қолиплар, бегона андозалар асосида эмин-эркин яшаб, тараққий эта олмайди. “Одамзод бировнинг бўйига қараб ўзига тўн бичмайди”,²⁰ дейди Юртбошимиз. Ҳар бир хонадоннинг ўз тартиб-қоидалари бўлганидек, ҳар бир юрт ҳаётини ташкил этишнинг ҳам ўз андоза-ўлчовлари, қонун-қоидалари бўлади. Улар ўша юртнинг табиий-жуғрофий шарт-шароити, тарихий тажрибаси, миллий феъл-атвори билан боғлиқ тарзда шаклланади.

---

¹⁸ Ислоҳ Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т., “Маънавият”, 2008.Б.4,15,116.

¹⁹ Шу китоб, б.129-165.

²⁰ Каримов И.А. Асарлар. 1-жилд, б.12.

Минг йиллар давомида ер юзидаги турли минтақаларда яшаган халқларнинг ўзаро сиёсий, маданий, ижтимоий алоқалари ҳозирдагидек яқин бўлган эмас. Асрлар мобайнида ер юзида турли маданий минтақалар шаклланган. Европа халқларининг умумминтақа маданияти, жануби-шарқий Осиё халқлари минтақа маданияти, Ҳиндистон яримороли ва унга қўшни худудларда яратилган умумий маданият ва бошқа бир қатор минтақалар маданияти - буларнинг ҳар бири ўзгасидан фарқ қилувчи қатор диний эътиқод, фалсафий мактаблар, санъат ва адабиёт, урф-одат ва анъаналарнинг ўзига хос уйғун бир тизимларини вужудга келтирган-ки, аҳли башарнинг бундай бебаҳо мулкини, маънавий хазиналарини бефарқлик билан бир-бирига қориштириб юборишимиз мутлақо ижобий натижалар бермайди.

Ҳеч қачон бир инсон ҳақиқатнинг тагига етган эмас. Чунки Борлик ҳақиқати – чексиз. Уни англаб етиш учун, биринчидан, шу кунгача инсоният эришган барча ютуқларни ўзлаштириш лозим бўлади Аммо бутун инсоният яратиб қолдирган илмий меросни мукамал ўзлаштириш бир киши учунгина эмас, ҳатто каттароқ илмий жамоалар учун ҳам оғирлик қилади. Иккинчидан, барча инсониятнинг етишган билимлари ҳам Борлик ҳақиқати олдида уммондан томчидек эмас. Шундай экан, воқеъ дунё ҳақидаги тасаввурларимизни қандай шакллантирганимиз мақсадга мувофиқроқ?

Умуминсоний қадриятлар²¹ ҳар бир миллат маънавиятида ўзига хос ва махсус тизим шаклида намоён бўлади. Чунки миллий маънавият тарихий ҳодиса, ўзбекнинг маънавий такомили немис ёки хитой халқи бошидан кечирган тарихий жараёнлардан буткул фарқ қилувчи сиёсий-маданий макон ва замонда юз берган. Ҳар бир халқ моҳиятан умуминсоний бўлган қадриятларни тамомила ўзига хос шаклу шамойилда ифода этишининг сири шу ерда. Зоҳирбинлар айна шу ташқи фарқларга эътибор қаратиб ғавғо кўтардилар,

---

²¹ Барча халқлар учун ижобий аҳамият касб этувчи, инсониятнинг умумий манфаатларига мос келувчи моддий ва маданий ҳодисалар, мезонлар, жараёнлар, муносабатлар, предметлар умуминсоний қадриятлар ҳисобланади. Жумладан, инсон зотиغا ҳурмат ва ижтимоий адолат, эркинлик ва озодлик, барқарорлик ва фаровонлик, эзгулик ва тараққиёт, тинчликсеварлик ва ёвузликка қарши кураш, атроф-муҳит тозалиги ва табиатни асраш умуминсоний қадриятларнинг муҳим жиҳатларидандир.

аҳли диллар ботиний уйғунликни муҳим ҳисоблашади.

Турли миллатлар маънавиятининг ўзига хослиги камалакдаги турли ранглар товланишига монанд бўлиб, улар бир-бирини тўлдиради, бойитади, аммо инкор этмайди, бир сўз билан айтганда, маънавият элларни зидлаштирмайди. Умуминсоний кадриятларни бирор-бир алоҳида халқ яратмайди, бу кадриятларни ҳар бир халқ, ҳар бир элат ўз тарихий тажрибаси билан аста-секин шакллантириб боради ва ўзаро турлича муносабатлар жараёнида элатлар, миллатлар бир-бирини тушуниб, ўзаро маънавиятларидаги умумий жиҳатларни тадрижий англаб боради.

Айтилганлардан хулоса шуки, ўз миллий маънавиятимизни тиклашга астойдил киришганимиз асло ўзгага ғайирлик маъносини билдирмайди, балки умумбашарий мувозанатни, уйғунликни, демакки, адолатни тиклашга уринишдир. Зотан, уйғунлик бузилса, башар маънавияти ҳам тўқис бўлмайди. Бутун дунё халқлари бир-бирини тушуниб яшашга интилмоғи лозим. Душманлик, ғайр кўзи билан қараш эмас, меҳр башариятни бирлаштиради. Бу улуғ ҳақиқатни бизнинг аждодларимиз аллақачон англаб етганлар. Аммо ўзгани тушуниш учун, ўзгага меҳр кўзи билан боқиш учун, аввало, инсон ўзлигини англаб етмоғи керак. Ўзлигини англамаган зот ҳеч қачон ўзгани тушунмайди, уни холис қабул қилмайди. Асли миллий маънавиятимизга бугунги айрича эътибор ҳам ушбу ўзлигимизни англаб етишга бўлган кучли эҳтиёж натижасидир.

Маънавият доимо миллий бўлади, шу билан бирга унда умуминсоний кадриятларга зид нарса ҳам бўлмайди, чунки ҳар бир миллатнинг мустақил маънавий дунёси, маънавий қиёфаси бир пайтнинг ўзида ички моҳиятига, ўзак томирларига кўра, ўзга халқлар маънавияти билан умумий жиҳатларга, бутун башариятни бирлаштириб турувчи муштарак унсурларга эга бўлади. Маънавиятнинг юқорида эслаб ўтилган таърифини миллат маънавиятига татбиқ этадиган бўлсак, уни бемалол миллат руҳидаги Борлиқ ҳақиқати билан уйғунлик, деб аташ жоиздир. Шундай экан, айна миллатимизни ўзга миллатлардан ажратиб турувчи моҳиятлар эмас, балки бирлаштирувчи омиллар

миллий маънавият замирини ташкил этади. Фақат буни жўн тушуниш ҳам, жўнлаштириб талқин этиш ҳам –хато. Маънавиятимиздаги энг умуминсоний ғоялар ҳам ниҳоятда миллий бир тарзда ўзлигини намоён қилади, улар бошқа миллат маънавияти унсурларидан нусха кўчириш шаклида намоён бўлмайди.

Биз миллий урф-одатларимиз, маросимларимизга баҳо бермоқчи бўлсак, бутун инсоният манфаатлари нуқтаи назарини, алоҳида шахс эркинлиги, Ватан ва миллат манфаатларини, миллий қадриятларимиз мажмуини яхлит уйғунликда олиб қарамоғимиз талаб этилади. Агар шу уйғунликка моҳиятан мувофиқ бўлса, ёхуд лоақал унга зид бўлмаса, демак, мақбул, аммо инсонлараро зиддият туғдирса, нифоқ солса, ёки ўзга шахс эркини бўғса, Ватан ва миллат манфаатларига зид бўлса, демак, мақбул эмас. Аммо бир нарсани эсан чиқармайлик: биз миллий маънавиятимизни қадрласак, уни ривожлантиришга уринсак, қайсидир ўзга халқлар, сиёсий кучлар, биздан гумондор бўлиши мумкин, бизнинг тилимиз, динимиз, кийган кийимимиз ёки урф-одатларимиз уларнинг дидига ўтиришмаслиги, танлаган мустақил йўлимиз улар назарда тутган қолипларга мос келмай қолиши мумкин деб, ошиқча «андиша»ларга берилсак, демак, бу ҳануз онгимиздаги қарамлик асоратидир. Кўнглимизда Ҳақ нури билан бир ишга жазм қилар эканмиз, ўзгаларнинг ноўрин шубҳа-гумонлари билан ҳисоблашиш, чумчуқдан кўрқиб тариқ экмаслик билан баробар.

Европа халқлари ижтимоий ва маданий соҳаларда ўз тарихий тажрибаларидан келиб чиқиб, аждодлари қолдирган меросга мос қилиб, илмий андоза ва ўлчовлар яратганлар, таъриф ва тизимлар шакллантирганлар. Агар улар яратган мерос таъсирида, унга эргашиб бошқа бир халқ маданий бойлик ҳосил қилган бўлса (масалан, совет даврида СССР халқлари вакиллари яратган кўпчилик асарларни олайлик), албатта, Европа маданияти андоза ва ўлчовларини унга тадбиқ этса бўлар. Аммо ўзбекнинг миллий тафаккури охириги 70 йилда шаклланган деб бўлмаганидек, бугун энди ижтимоийёт мавзуларида илмий мулоҳазалар юритиш учун онгимизга кечаги зўраки жойлаштирилган сунъий қолиплардан ўйламай-нетмай фойдаланишга

уринишимиз ҳам ўринли эмас.

Мавҳум бир шаклдаги умуминсоний маданият, умуминсоний маънавият ҳаётда асли мавжуд эмас, жаҳон маданияти турли ўлка ва минтақаларнинг ўзига хос маданиятлари мажмуидан иборат. Қандай миллат, қандай халқ бўлмасин, барибир, уни муайян инсонлар ташкил этади. Инсонларнинг ҳар бири ўз қиёфаси, ўз феъл-атвори, фикр-андишалари, ўз ҳаёт йўли ва орзу-ниятларига эга. Аммо уларнинг барчаси Аллоҳ яратган маҳлуқотнинг бир тоифаси - бани одамга мансуб бўлгани туфайли уларнинг барчаси учун умумий бўлган муайян қадриятлар мажмуи ҳам мавжуддир. Бу қадриятлар ҳар бир миллат, ҳар бир инсон учун алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, уларнинг кўр-кўрона инкор этилиши, тан олинмаслиги бутун башарият учун ҳалокатли бўлиши мумкинлигини жаҳон тарихи тажрибаси кўп марта исботлаган. Албатта, бундай қадриятлар барча инсонлар, барча миллатлар томонидан бирданига, азал-ибтидодан англаб етилган, идрок қилинган деб бўлмайди. Умуминсоний қадриятлар ҳар бир миллатнинг маънавий мулкига айланиши учун асрлар, балки минг йиллар керак бўлди. Хатто бугун ҳам барча инсонлар, барча элат ва тоифалар уларни тугал англаб етган, дейиш қийин. Масалан, энг асосий умуминсоний қадрият - ҳар бир дунё юзига келган инсоннинг яшаш ҳуқуқини олайлик. Барча илоҳий китоблар инсоннинг яшаш ҳуқуқини ҳимоя қилади, ўзгаларга ноҳақ озор етказмасликка, инсонни нобуд этмасликка чақиради. Аммо инсонлар доимо ушбу даъватга риоя этиб келмоқдами? Баъзилар, аксинча, ўша китоблар қатидан ўзларига мақбул бўлмаган ўзга инсонларни йўқ қилиш учун фатволар излайдилар, ўзларини “мусулмон”, ўзгаларни “кофир” деб эълон қиладилар. Ҳолбуки, инсонлар эътиқоди ҳақида ҳукм чиқариш фақат Аллоҳга тегишлидир. Аллоҳ ҳатто ўз пайғамбарларига ҳам ўзгалар устидан ҳукм чиқариш ҳуқуқини берган эмас, Аллоҳнинг расуллари фақат унинг ҳидоятини бандаларга етказишга масъул этилган, яъни пайғом (хабар) элтувчидирлар. “Ҳукм қилиш фақат Аллоҳнинг ўзига хосдир”, дейилади Қуръони каримнинг “Анъом” сураси 57-оятда.

Атроф-муҳит, табиатга беҳуда зиён етказмаслик яна бир умуминсоний

кадрият бўлиб, афсуски, бу ҳам ханузгача кўпчилик инсонлар томонидан амалда риюя этилаётган қоидага айлангани йўқ. Инсонлар, одатда, арзимас ҳою-ҳаваслари йўлида ўз келажаклари илдизига аёвсиз болта урадилар.

Яна бир умуминсоний кадрият адолат туйғуси бўлиб, ўзбек халқининг “пичоқни аввал ўзингга ур, оғримаса, бировга ”, деган ўткир рамзий мақоли бу кадриятни кучли бир тарзда ифодалайди. Инсон кофирга ҳам, мусулмонга ҳам, дўстига ҳам, душманига ҳам адолат юзасидан муомала қилиши зарурлиги илоҳий китобларда ҳам очиқ-ойдин баён этилган. Аллоҳ таолонинг “Раҳмон” исм-сифатида унинг Олий адолати ёрқин ифодасини топган ва бу ҳам инсонга табаррук ибрат бўлмоғи керак. Аммо адолат тарозуси паллаларини доимо тенг тутиш жуда кам одамларга насиб этиб келмоқда.

Яратувчилик меҳнати билан шуғулланиб, ўз моддий эҳтиёжларини таъмин этиш ҳам умуминсоний кадрият ва табиий заруратдир. Бу кадриятни тан олгиси келмай, айланиб ўтишга, ўзгалар меҳнати ҳисобидан ўз бахтини қуришга уринган кимсалар ҳам хануз керагидан ошиқ учрайди. 130 йиллик асоратдан сўнг янгидан мустақиллигини қўлга киритган Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятида ўз муно-сиб ўрнини эгаллашга интилар экан, аввал-бошдан ўз бахтини ўзгалар ҳисобига қуришга умид боғламасдан, барча халқлар билан тенг, адолатли, дўстона ва самимий муносабатлар ўрнатишга тарафдор бўлиб чиқмоқда, башариятнинг келажаги учун ўзини ҳам бошқалар қатори масъул ҳис этмоқда. Бундай ёндошув ўзбек халқининг минг йиллик маънавий тажрибасига кўп жиҳатдан мувофиқ келади

II. Боб. Ижтимоий фанлар методологияси ва миллий маънавий мерос.

2.1. Ижтимоий фанлар методологияси хусусида

Инсон илми ҳеч қачон Борлиқ ҳақиқатининг охирига ета олмайди.

Шундай экан, ҳарқандай илм бирор-бир аниқ мақсад сари йўналмаса, чексиз-чегарасиз, ибтидо-интиҳосиз бўлиб қолиб, бирор самарага муяссар бўлиши қийин. “Методология” тушунчаси воқеликни илмий идрок этишнинг айнаи шу муайян мақсадга қаратилган мантиқий тизимини англатади. Маълумки, аждодларимиз - буюк тасаввуф пирлари - Ҳаққа этишишнинг ирфоний йўллариини ишлаб чиққанлар ва уларни “тариқат” ёки “сулук” деб атаганлар. “Метод” атамаси ҳам аслида юнонча “методос” сўзидан бўлиб, “йўл”, “ҳақиқатни англаб этиш йўли” маъноларини ифодалайди. Араб тилида бу сўзнинг муқобили “тариқ” ёки “тариқа” бўлади. “Тариқат” атамасининг келиб чиқиши шундан. Алишер Навоий XV асрда айнаи шу анъанага таянган ҳолда адабиётда “бадий метод” муаммосини ҳал қилиб берди ва “ҳақиқат тариқи”, “мажоз тариқи” тушунчаларини илмий истеъмолга киритди²².

Марксизм-ленинизмга сўнгги ҳақиқат деб қараган пайтимизда ижтимоий фанлар соҳаси жуда жўнлашиб кетган эди. Чунки мутлақ ҳақиқатлар аллақачон аниқланган, энди нисбий, иккинчи даражали масалаларни ҳал қилишгина қолгандай тасаввур ҳукмрон эди. Ҳозир ҳам яқин ўтмишда марксистик фалсафани яхши ўзлаштириб олганлар учун эски андаза ва қолиплардан воз кечиш қийин бўлмоқда. Аммо бугун, кўзимизни каттароқ очиб қарасак, биргина Европа минтақасида шунча кўп бир-бирдан кескин фарқ қилувчи фалсафий тизимлар яратилган экан-ки, уларнинг ҳар бирини жиддий англаб этиш учун бир инсоннинг умри ё етади, ёки етмайди. Шундай шароитда собиқ совет даврида кимки марксистик диалектиканинг тарғиботи билан илмий даражаларга эришган бўлса, бугун ҳам кечаги билимларини «илмий фалсафий таълимот» сифатида талабаларга тақдим қилишга уриниши²³, юмшоқ қилиб

---

²² Бу ҳақда “Маънавиятнинг ривожланиш тарихи” фанида батафсил гапирилади.

²³ Гапимиз куруқ даъво бўлиб қолмаслиги учун бир мисол келтирамиз. Марҳум академик Ж.Туленовнинг 2001 йилда “Ўзбекистон” нашриётида чоп эттирган “Диалектика назарияси” китоби айнаи шундай уринишлардан бўлиб, унда, масалан И.Кантнинг билиш назарияси ҳақида шундай дейилади: “Умуман Кантнинг билиш назарияси ўз моҳият эътибори билан инсон ақлининг билиш имкониятларини, фаннинг ривожланиш истикболларини инкор этишга қаратилган. Бу хилда инсон ақлининг билиш имкониятларини чеклаш идеализмнинг ҳамма кўринишларига хосдир.” (Ўша китоб, б171). Китобнинг 73-74 саҳифаларида марксистларни “яхлит таълимот ҳисобланган” диалектикани “сунъий равишда материалистик диалектика ва идеалистик диалектикага” бўлиб, уларни “бир-бирига қарама-қарши қилиб” қўйишда айблаган муаллиф олдинги гапи ёдидан кўтарилиб, энди ўзи

айтганда, инсофдан эмас, қолаверса, бундай “ўжарлик”нинг оқибатини ҳам ўйлаш керак. Кечаги биз бошдан кечирган “савдолар”дан беҳабар ёшларимиз бундай масъулиятсизлигимиз туфайли яна ёлғон “ҳақиқат”ларни чин деб ўзлаштирадими? Бундай методологик чалкашликлар фақат фалсафа эмас, бошқа қатор ижтимоий фанларга ҳам оид бўлиб, 70 йиллик марксистик мафкура асорати уларнинг барчасига ўз “тамға”сини босиб кетганлиги биз катта авлодга сир эмас.

Президент И.А.Каримов ўз вақтида “Фидокор” газетаси мухбири саволларига жавобларида бу ҳақда шундай деган эди: “Кўп асрлик тарихимиз шуни кўрсатадики, инсон дунёқарашининг шаклланишида маърифатнинг, хусусан, ижтимоий фанларнинг ўрни бекиёс. Бу жамиятшунослик бўладими, тарих, фалсафа, сиёсатшунослик бўладими, психология ёки иқтисод бўладими – уларнинг барчаси одамнинг интеллектуал камолотга эришувида катта таъсир кучига эга. Лекин бугун ўрта ва олий ўқув даргоҳларидаги таълим-тарбия жараёнларида фойдаланилаётган дарсликлар, дастур-қўлланмалар, китоблар қандай мафкурадан озикланган? Уларда эски тузум давридан қолган ғоявий қарашлардан тўлиқ воз кечилганига ким қафолат бера олади? Бу ҳақда қайта-қайта гапиришга тўғри келмоқда. Афсуски, биз мамлакатимизда ижтимоий фанларнинг ривожини замон талабларидан ортда қолаётганини тан олишга мажбурмиз. Бу борадаги хато ва камчиликларни зудлик билан бартараф этиш чораларини кўришимиз лозим”²⁴.

Табиий, техник ва аниқ фанларнинг дини, миллати бўлмайдди. Ўзбекнинг физикаси, арабнинг химияси, ҳинднинг математикаси деган тушунчалар ўша халқ вакилларининг ушбу фан соҳасига кўшган хиссаси маъносида балки ишлатилиши мумкиндир, аммо қайси халқ вакили кашф этганлигидан қатъий

марксистлар гапини сўзма-сўз такрорламоқда. Умуман, ушбу асар олдингиларидан асосан К.Маркс, Ф.Энгельс, В.И.Ленин ўз вақтида олға сурган ғояларни асл муаллифлар исмини тилга олмай, иқтибосларни “кўштирноқдан чиқариб” ўз номидан эълон қилиши билан фарқ қилади, деб айтиш мумкин. Бу энди илм тилида яширин плагиат (ёки “уятчан кўчирмачилик”) дейилади. Марҳум олимнинг китобини эсламаслик ҳам мумкин эди, аммо баъзи олий ўқув юртларида ушбу китоб олимнинг баъзи шогирдлари томонидан талабаларга ўқув қўлланма сифатида ҳануз тавсия этилаётгани бизни бунга мажбур қилди.

²⁴ Каримов И.А. Асарлар. 8-жилд.б.504-505.

назар, сувнинг химиявий таркиби, бирор ўсимликнинг ривожланиш қонуниятлари, геометрик шаклларнинг хоссалари ёки компьютернинг иш принциплари турли миллатлар учун турлича бўлмайди, Яъни модданинг сифатий хусусиятлари ва миқдорий ўлчовлари объектив ҳодиса бўлиб, эътиқод, анъана, миллий ва ижтимоий ўзига хосликларга эга эмас. Шу сабабли бу соҳаларда эришилган барча ютуқлар умумжаҳон илмига муайян хисса бўлиб кўшилиб бора беради.

Ижтимоий, яъни инсон ва жамият ҳаётига оид илмлар эса иложсиз равишда ҳар бир минтақа, миллат ва элат, баъзан ҳатто алоҳида ижтимоий тоифа учун ўзига хос жиҳатларга эга бўлади. Масалан, Ўзбекистон тарихини Олмония ёхуд Хитой тарихи принциплари асосида яратиб бўлмайди, ёки рус тили луғатшунослигини араб тили учун ишлаб чиқилган моделлар асосида курсак, миллий тил моҳиятига зид иш қилган бўламиз. Чунки ҳар бир минтақа, миллат ва элатга хос эътиқод тизими, ҳаёт тарзи, урф-одатлари, маданияти, ахлоқий принциплари бўлади. Масалага янада аниқроқ ёндошилса, ҳатто ҳар бир ижтимоий тоифанинг ҳаётга ёндошувида ўзига хос жиҳатлар бўлади-ки, уларни ҳисобга олмаслик умумбашарий миқёсда оғир оқибатларга олиб келувчи чалкашликларни келтириб чиқариши мумкин. Марксизмнинг фақат ишчилар синфи манфаатларини кўзда тутиб (аниқроғи, энг камбағал ва паст тоифали ишчилар, яъни пролетариатнинг муайян бир тарихий шароитдаги нуқтаи назари ва тор доира манфаатларинигина ҳисобга олиб) ишлаб чиқилган дунёқараш тизими бутун жамиятга зўрлик билан татбиқ этилиши натижасида инсоният бошига қандай кулфатлар ёғилганлиги бу масалада тарихнинг аччиқ сабоғи бўлганлигини эслаш кифоя.

Ижтимоий соҳада асл ҳақиқатни англаб етиш табиий ва аниқ(математик) фанларга нисбатан бир неча баробар мушкулроқдир. Чунки ижтимоий соҳадаги тушунчалар тарихан шаклланади. Уларни англаб етиш учун миллат тарихини, унинг маданий меросини чуқур ўрганиш керак. Европа мамлакатлари бошидан кечирган давлатчилик тарихини ўрганиш асосида Осиёдаги ушбу соҳа муаммоларини англаб етиш мумкин деб ўйлаган одам қаттиқ янглишади.

Марксчилар бутун инсоният тарихий такомилга татбиқ этмоқчи бўлган формацион назария ҳам айна шу сабабдан ўзини оқламади. Россиядаги крепостнойлик тузуми, Ўрта асрлар Европасидаги феодализм тизими, ёки Юнонистондаги кулдорлик айна ўша ўлка ва минтақаларга хос бўлган бетакрор ижтимоий ҳодисалар эди. Уларни Хитой ёки Ҳиндистондан кидириш ҳеч қачон қониқарли натижа берган эмас. Шундай экан, бугунги кунда яна муайян замон ва маконда туғилаётган долзарб муаммоларга «жаҳоншумул» миқёсда жавоб беришга беҳуда уринмасдан, яқин ўтмишдаги илм тарихининг аччиқ сабоқларини бироз инобатга олиб режа тузсак ва ҳаракат қилсак, ўзимизни ҳам, бошқаларни ҳам чалғитмай иш тутган бўлур эдик.

Ижтимоий фанлар соҳасида фақат мантикий таҳлил кифоя қилмайди. Ҳар бир халқ ўз тарихи, маданияти, тили, адабиёт ва санъати, ахлоқий қарашларини назарий ўрганиш учун бошқа халқлар тарихшунослиги, маданиятшунослиги, адабиётшунослиги ва ахлоқшунослигида асрлар давомида ўша халқлар тарихи, маданияти, дини, адабиёти, урф-одатлари тарихий тажрибасига таянган ҳолда ишлаб чиқилган принциплар, тушунча ва тимсолларни шундайича кўчириб олиб келиб, ўша бегона қолипларга ўз тарихи, маданияти, тили, адабиёт ва санъати, маънавий ва ахлоқий қадриятларини қандай қилиб бўлса ҳам тикиштиришга уринмай, бу соҳада аждодларининг тажрибаларини чуқур ўрганиши, уларни ўзаро қиёслаб, ҳозирги замон талабларини, кейинги даврда бу соҳада эришилган ютуқлар ёки йўқотишларни ҳисобга олиб, ўзга минтақалардаги аҳволни ҳам назарда тутган ҳолда мустақил қонун-қоидалар, тушунча ва тимсоллар тизимини аниқлаш ва уни мустақил йўналишда такомиллаштириб боришга ҳаракат қилиш керак бўлади. Бу, албатта, қийин ва машаққатли изланишлар йўли, аммо бу соҳада осон йўлни қидирган олим охир-натижада халқни гумроҳликка маҳкум қилади.

Президент И.А.Каримов кейинчалик бу масалага яна алоҳида урғу берди: “Албатта, ҳар қайси халқ ёки миллатнинг маънавиятини унинг тарихи, ўзига хос урф-одат ва анъаналари, ҳаётий қадриятларидан айри ҳолда тасаввур этиб

бўлмайди.²⁵ Президент асарида, жумладан, маънавий меросимизга, “умумбашарий цивилизация ва маданиятнинг узвий қисмига айланиб кетган дунёвий ва диний илмларнинг, айниқса, ислом дини билан боғлиқ билимларнинг тарихан энг юқори босқичга кўтарилишида” беқиёс хизматлари сингган она юртимизда туғилиб камолга етган улуғ алломаларнинг боқий меросларига махсус эътибор қаратилади.²⁶

Илм хоҳ жузъий масалага бағишлансин, хоҳ умумметодологик муаммоларни ҳал қилишга қаратилган бўлсин, агар холис бўлмаса, илм бўлмайди, реал натижага эришилмайди. Қандай мақсадни олдига кўйганлигидан қатъи назар, холис изланишларга таянмаган илм - илм эмас. Шу нуқтаи назардан, бир аччиқ ҳақиқатни ниҳоят тан олишимиз керак: собиқ СССР шароитидаги ижтимоий фанлар соҳасида ўтказилган «тадқиқотлар»нинг аксарият қисми ҳақиқий илм эмас, мафкурабозлик эди, холос. Шундай экан, кечагина ўтмиш мафкурасига содиқ хизмат қилиб, турли “илмий” даража ва унвонларга сазовор бўлганлар, ҳеч бўлмаса, ҳали ҳам адабиётчи, тарихчи, ва х.к. бошқа фанлар намоёндаларига беписандлик билан юқоридан қарашга уринмасалар, дунё илмининг ривожига дурустроқ назар солиб, аждодларимиз маънавий меросига жиддийроқ муносабатда бўлишга ҳаракат қилсалар ёмон бўлмас эди.

Собиқ тузум даврида аждодларимиз меросини ўрганиш бўйича бажарилган ишларни баҳолашда унутмаслик лозимки, буюк алломаларимизнинг қарашлари уларда асли ҳолидек акс этган эмас, балки бегона қолиплар, ёт андозаларга мослаб сунъий талқин этиб келинган. Бунинг учун турли усуллардан фойдаланилган. Масалан, оммавий нашрларда уларнинг асарларидаги “коммунистик партиявийлик” қолипига тушмай қолган жойлари (кўпинча, энг муҳим қисмлари) қирқиб-кесиб ташланиши шундай “усул”лардан бири эди. Тан олиш керак, собиқ тузум даврида олимларимиз, тадқиқотчиларимиз шахсан қанчалик пок, самимий бўлишмасин, аждодлар

---

²⁵ Ислом Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т., “Маънавият”, 2008. Б. 29-30.

²⁶ Шу китоб, б. 30.

меросига холис ёндошув имконига эга бўлган эмаслар. Улар баъзан ўзлари тўғри деб ўйлаган ҳолда, баъзан мажбуриятдан йўқни бор, борни йўқ қилиб кўрсатганлар, аждодларимиз сўзини холис, минтақа маънавиятининг амалий ва назарий такомили мантикига мувофиқ тарзда эмас, марксистик мафкура талабларига мос йўналишда талқин этганлар. Натижада ўтмиш меросимиз намуналари билан асл қўлёзмалардан, тўлиқ матнлардан эмас, оммавий нашрлар асосида таниш бўлган кўпчилик олий маълумотли мутахассислар ҳам ягона ҳукмрон идеология руҳсат берган “ҳақиқатлар”дан ўзга ҳақиқатлар мавжуд эканлигидан деярли беҳабар тарбия топганлар. Бугун зиёлиларимизнинг кўпчилиги маънавий меросни тўғри идрок қилишга қийналаётганликларининг сабабларидан бири ҳам шунда. Демак, ўтган 70 йиллик даврда маънавий меросни ўрганиш бўйича қилинган ишларнинг амалий томонлари - нашрлар, маълумотлар - бугун учун хизмат қилишга яроқли бўлса ҳам, ғоявий-назарий йўналишлар, талқин ва хулосалар, андаза ва тушунчалар - барчаси жиддий ва диққат билан қайта кўриб чиқишни талаб қилади ва бу миллий маънавиятимиз назариясини тўғри, аслига мувофиқ шакллантиришда ўта муҳим муаммолардан биридир.

Мустақиллик бизга имонимизни, эътиқодимизни қайтариб берди. “Ислом дини бу ота-боболаримиз дини, - дейди И.А.Каримов,-у биз учун ҳам имон, ҳам ахлоқ, ҳам диёнат, ҳам маърифат эканлигини унутмайлик”²⁷.

Бугунги кунда диёнат, ахлоқ тушунчалари имон-эътиқоддан ажралмас эканлиги равшан бўлиб қолди. Аммо ислом маърифати масаласида ҳануз жиддий хулосага кела олмай, гумон аралаш турибмиз²⁸. Чунки туғилганимиздан буён марксистик мафкура бизнинг ёшимиздаги авлодга бирдан-бир ҳақиқий илм - фақат ҳаётни материалистик идрок этишга

---

²⁷ Каримов И.А. Асарлар. 3-жилд,б. 40.

²⁸ Бунга бир мисол сифатида “Правда Востока” газетаси мухбирининг машҳур бир академигимиз билан 2007 йилда бўлиб ўтган суҳбатини эслаш мумкин. Шу суҳбатда ҳануз шўро мафкураси таъсиридан қутула олмаган таникли қадимшунос олим ўзининг даҳриёна (атеистик) дунёқараш эгаси эканлигини таъкидлаш билан бирга “мен бундан бошқача дунёқарашга эга бўлган ҳақиқий олимни тасаввур қила олмайман” деган фикр билдирган ва бу гапи билан турли миллатларга мансуб жаҳонга машҳур қатор алломаларни ҳақиқий олимлигига шубҳа билдириб, аслида уларни ҳақорат қилаётганини ўзи англаб етмаган.

асосланган илмдир деб уқдириб келган. Диний илмларни ҳақиқий илм қаторига қўшиш мумкинлигига шубҳалар хануз бир қатор ижтимоий фан вакиллари онгини тўлиқ тарк этган эмас. Ҳатто баъзи академикларимизнинг мустақиллик даврида нашр этилган китобларида ҳам Пайғамбаримизга “ваҳий” келишини сиёсий мақсадлар билан изоҳлашга интилиш кузатилади.

Аслида эса илм фақат ақлга таянмайди. Айниқса, ижтимоий соҳа, маънавиятга алоқадор соҳаларда ақлий ва нақлий илмлар мутаносиблиги муҳим ўрин тутди. Бизгача ўтмишдан етиб келган китоблар ҳам икки тоифа – 1) илоҳий матнларга таянувчи, яъни “ваҳий” орқали етиб келган, 2) инсоний матнлар асосидаги, яъни инсонлар ижод этган китоблар. Булардан биринчиларининг мазмуни азалий ва абадий моҳиятга туташади, иккинчилари эса муайян замон ва маконда яшаб ўтган инсонларга тегишли бўлгани туфайли, айтиш мумкин бўлган замон ва маконнинг таъсиридан холи эмас, яъни уларга мутлақ ҳақиқат сифатида ёндошиш нотўғри бўлади. Масалан, Қуръон оятлари мазмуни ўзида мутлақ ҳақиқат сирини яширгандир, аммо унинг турли тафсирилари муфассирлар шахси билан, уларнинг турлича талқини билан боғлиқ. Хулоса қиладиган бўлсак, Ҳақ йўлида қилинадиган ҳар қандай илм ҳақиқий илмдир ва у инсон руҳини поклашга хизмат қилади, илмда ҳақиқатдан ҳар қандай чекиниш эса жаҳолатга олиб келади.

Илмларни турларга ажратадиган бўлсак, масалан, мақсад йўналишига кўра фарқлаш мумкин. Шунда дунёвий мақсадларга йўналган ёки ухравий (охиратга, яъни бу дунёдаги фаолиятимизнинг у дунёдаги оқибатига оид) мақсадларга йўналган илмлар ҳақида гапириш мумкин бўлади. Диний ва дунёвий илмлар дейилганда биринчи навбатда айтиш мумкин шу масалани назарда тутиш керак. Масалан, Имом Ғаззолий фикҳ илмини (ислом ҳуқуқшунослигини) диний манбаларга таянувчи дунёвий илм деб ҳисоблайди, чунки унда мусулмон кишининг бу дунёга оид ишлари ҳақида гап кетади. Ғаззолийнинг “Иҳёи улум ад-дин” китоби эса мўминнинг диққатини охират ишига қаратади, яъни “Илм китоби”да аллома назарда тутган “муомала илми” инсонлар аро муомалага эмас, банданинг Аллоҳ билан муомаласини тўғри

йўлга қўйишга қаратилган, бу эса бугунги кун тилида “ислом маънавияти” тушунчасига тўғри келади.

Ислом минтақасида “филология” ва “герменевтика” га оид фанлар жуда қадимдан кенг ривожланган ва муайян маънода барча инсон ва жамиятга оид фанларнинг аввалига қўйилган. Бунинг асосий сабаби илоҳий китобларга ва маънавий меросга айрича аҳамият билан боғлиқ бўлиб, Янги давр Европа одами илмда ҳам, бадиий ижодда ҳам кўпроқ оригиналликка, бетакрорликка интилса, Ислом минтақасида ҳар бир алоҳида инсон ўз билимларини ягона ва чексиз (ғайбга уланиб кетувчи) Борлиқ ҳақиқатининг жузвий қисми, хусусий шарҳи деб ёндошган. Европада ҳар бир шахс ўз фикрини ўзгалар қарашидан фарқ қилиб туришига эътибор қаратса, бизнинг миллий анъаналаримизга кўра ҳар бир улуғ аллома ўзи англаб етган ҳақиқатларни илоҳий калом ва ўзидан олдинги ўтган салафларга аён бўлган ҳақиқатлар билан уйғун жиҳатларини таъкидлашга уринган. Бунинг натижасида, баъзан Европа кишилари Шарқни оригинал (янгича) фикрлай олмасликда айблаш сингари ҳолатлар ҳам учрайдики, бу ҳаётга ёндошувдаги ўзига хосликларни тушунмасликдан келиб чиқади.

Аъзам, Форобий, Мотуридий, Ибн Сино, Ғаззолий, Насриддин Тусий каби ислом минтақа маданиятининг буюк алломалари ижодида Аслида маънавиятга оид фанларнинг методологияси масаласи аллақачон улуғ ажодларимиз томонидан ҳал қилинган. Бу илм ва имон бирлиги, аниқроғи, нақлий ва ақлий билимлар уйғунлиги, яъни илоҳий китоблар ва ажодларимиз меросида баён қилинган, тарихий тажрибага асосланган билимлар билан рационал (мантиқий) тафаккурга асосланган хулосаларнинг ўзаро мувофиқлигидир. Бу методологик асос Қуръони карим ва Ҳадиси шарифлардан сарчашма олиб, Имоми ўз ривожини топган, кейинчалик улуғ тасаввуф пирлари Аттор, Румий, Ибн ал-Арабий кабилар ижодида ирфоний ғоялар билан бойитилган ва Низомий Ганжавий, Амир Хусрав Дехлавий, Алишер Навоий сингари мутафаккир ижодкорлар асарларида бадиий тафаккур жилолари билан мукаммаллаштирилган муназзам бир истехком, метин пойдевордир-ки, унга

таяниб яратилган ҳар бир жиддий тадқиқот умумбашарий кашфиёт даражасида қабул қилинишига шубҳа қилмас ҳам бўлади. Бунинг учун ҳар бир уриниш самимий имон ва илм, меҳр ва масъулият билан йўғрилган Инсонлар онгидаги эски мафкура асоратларидан қутулиш муаммоси ва янги тафаккур зарурати

Маънавият ҳақида ҳар қанча гапириш, ёзиш мумкин. Аммо маънавият фалсафа эмас, дунёни ҳар қанча изоҳлаб берганингиз билан, қонун-қондасини аниқлаб, тушунтириб берганингиз билан сиз ақлли, билимдон, мантикий фикрловчи одам сифатида қадрланишингиз мумкин, аммо булар сизни маънавий баркамол эканлигингиздан далолат бермайди. Яна Сиз ўта истеъдодли бўлишингиз, Ватан ҳақида, мустақиллик ҳақида ажойиб қасидалар битишингиз мумкин. Албатта, истеъдод ҳам маънавият нишонаси, аммо таърифу тавсифлар билан Ватан равнақи таъмин этилмайди, мустақиллик мустаҳкамланмайди. Мустақиллик маънавиятининг бош мезони, асос-пойдевори масъулият туйғусидир.

Неча минг йиллик тарих давомида не-не хоқонлару хонлар, амирлару шохлар ўтди. Уларнинг бирлари миллат доврўғини дунёга тарқатган бўлсалар, бошқалари юртни абгор қилганлиги ҳам сир эмас. Охирги юз йил давомида юртимизнинг етакчи ўғлонлари фоже тақдирга рўбарў келдилар.

Собиқ “СССР”нинг хомашё базаси бўлмиш марказ манфаатларига қатъий бўйсунувчи ягона тизим занжирига қўл-оёғи, ҳар бир хужайраси билан чамбарчас боғлаб ташланган республиканинг асли ночор иқтисодий-ишлаб чиқариш биноси, “СССР” парчалангач, буткул харобага айланган эди. Ислон Каримов бозор иқтисодига ўтиш йўлидаги ислохотларни шундай мураккаб шароитда, шундай носоз пойдеворга таяниб амалга ошира бошлади. Орадан 20 йил ўтиб, мана энди мустақил Ўзбекистон давлати иқтисодий соҳада улкан ютуқларни қўлга киритганлигини бутун жаҳон жамоатчилиги эътироф этмоқда. Бугунги кунда Ўзбекистон жаҳон миқёсида ўзига хос барқарор сиёсий мавқе касб этиб турипти. Жаҳоннинг энг илғор давлатчилик анъаналарини ўзбекнинг

миллий табиати билан, ўз қадим удумлари билан уйғунлаштира олган Конституциямиз – мустақил мамлакатнинг Асосий қонуни - ҳар бир соҳада батафсил ишлаб чиқиладиган қонун ва кодекслар билан амалда қўлланиб, мустаҳкамланиб бормоқда. Бозор иқтисодига ўтиш, мамлакатнинг ички иқтисодий тизимини уйғунлаштириш, илғор технологик жараёнларни ишлаб чиқаришга татбиқ этиш борасида ўтган йиллар ичида улуғ ишлар амалга оширилди ва оширилмоқда. Ижтимоий уйғунлик, барқарор осойишталик, халқ бирдамлиги фикрлар, қарашлар хилма-хиллиги билан баҳамжиҳат ривожланмоқда. Турли сиёсий партиялар ўз мустақил йўналишларини шакллантириб, сиёсий муҳорабанинг маданиятли усулларини, демократик тамойилларни ўзлаштириб бормоқдалар. “Ватан манфаати, мустақиллик манфаатини ҳамма нарсадан устун қўядиган, қалбида ўти ва эрк туйғуси бор, ғайратли, куюнчак”²⁹, айниқса, бугунги кун миллат эҳтиёжи ва жаҳон талабларига жавоб бера оладиган ёш ва талантли авлод борган сари сиёсат майдонига кенг фаолият кўрсатмоқда. Хуллас, ютуқлар бисёр. Энг муҳими, халқ, миллат ўзлигини англаб бормоқда.

Аммо, барибир, хотиржамликка ўрин йўқ. Чунки муаммолар ҳануз етарли. Жумладан, кишиларимизнинг, айниқса, ёш авлоднинг маънавий тарбияси борасида қийинчиликлар кўнгилдагидек бартараф этилди, дейиш қийин. Инсонлар онгининг эски ақидалар асоратидан покланиши осон савдо эмас экан. Айниқса, юртнинг етакчилари бўлиши лозим бўлган зиёлиларимиз руҳига сингиб кетган кўникмаларни енгиб ўтиш машаққати ҳар қадамда сезилиб қоляпти.

Иқтисодий ва сиёсий ислохотлар халқ онгига теран етиб бориши, амалда жадал ўзгаришлар ҳосил қилиши учун инсонлар онгида туб ўзгаришлар юз бериши зарур. Биз тоталитар давлат мулкига асосланган иқтисодни рад этиб, мулкчилик шаклларининг турли-туманлигига асосланган эркин бозор

---

²⁹ Ислоҳ.Каримов. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Асарлар. 1-жилд, Т.- «Ўзбекистон»- 1996, б.245. (Кейинги саҳифаларда шу китоб номи қисқартирилган ҳолда – Каримов И.А. Асарлар. 1-жилд- деб саҳифаси билан кўрсатилади. И.А.Каримов асарларининг бошқа жилдлари ҳам шу тартибда берилди).

иктисодига ўтмоқдамиз. Сиёсатда якка партия, ягона мафкура зўравонлигига барҳам бериб, кўп партиявийлик, фикр ва қарашлар хилма-хиллигига йўл очмоқдамиз. Лекин инсонлар тафаккурини эски андазалар, тор қолиплар тугал тарк этиши қийинчилик билан амалга ошмоқда. Тафаккуримиз, қарашларимиздаги янги тамойиллар хануз анча юзада, онгимизнинг сиртки қатламларида қолиб кетмоқда, баъзан янги кадриятларни ҳам эски ўлчовлар билан баҳолашга уринмоқдамиз. Шундай экан, инсонлар онгида туб ўзгаришларни амалга ошириш бугунги куннинг долзарб вазифасидир. Маънавият ва мафкурага алоҳида эътибор қаратилишининг бош сабаби ҳам шунда.

Инсон агар Ҳақ йўлида астойдил уринса, кўп иш қўлидан келади. Аммо инсонларда фақат фазилатлар эмас, қусурлар ҳам бор. Масалан, ғафлат, шаҳватпарастлик, такаббурлик. Инсоний иллатлар ичида энг қаттоли – худбинлик балоси, нафс балосидир. Бу касаллик жами аҳли башарга бегона эмас. Шунга қарамай, дунёнинг кўпгина мамлакатларида жамият бу иллатни қандайдир ҳудудларда жиловлашга эришган. Ҳар бир инсон ўз ҳуқуқи ва масъулияти меъёрларини муайян ўлчовларда сақлаб боришга одат ҳосил қилган. Афсуски, собиқ тоталитар тузум даврида айна шу меъёрларнинг асос томирлари қирқиб ташланди, туб маънавий негизларга жиддий раҳна солинди. Коммунистик ақидапарастлар диктатураси 70 йил давомида, изчил суръатда миллион-миллион халқларни ялпи манкуртлаштириш сиёсатини олиб борди. Бу тузум турли миллат, турли ўлкаларни мажбурий равишда бир партия измига бўйсундирган қурама мамлакат аҳолисини миллатсиз, маънавиятсиз, мустақил ўй-фикрсиз “коммунизм қурувчилари” аталмиш қиёфасиз мавжудотларга, дунёга ҳукмдорлик орзусида бўлган кичик бир гуруҳнинг иродасини қулоқ қоқмай ижро этувчи улкан механизмнинг “паррак” ва “винтча”ларига айлантириш ниятида эди. XX асрнинг 70-йилларига келиб, айтиш мумкинки, «Совет Иттифоқи» аталмиш улкан бир ҳудудда ҳукмрон мафкуранинг чуқур

таназзули шароитида воқеан «манқуртлар салтанати»³⁰ шакллантирилган эди. Кейинчалик Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг биринчи йиғилишида Президент И.А. Каримов бу ҳақда шундай фикр билдиради: “Бу тузум ўз халқининг тарихини, унинг руҳи ва урф-одатларини, ўз авлод-аждодини билмайдиган манқуртларга таянар эди.” Улар йўқ эмас эди, ҳаётимизда мавжуд эди. Халқ онгини, унинг барча фаолиятини марказ измига бўйсундириш асосан ўшаларга ишониб топширилган эди.

Аллоҳга беадад шукрлар бўлсинки, бизнинг халқимиз аксарияти ушбу макр домига тўлиқ тушиб қолмади. Чунки тузум олға сурган марксистик мафкура бизнинг неча минг йиллик маънавий меросимиз, миллий анъаналаримиз, халқимиз руҳи учун мутлақо бегона бўлиб, фақат сиёсий ва иқтисодий қарамлик шароитида четдан зўравонлик йўли билан киритилган ва шафқатсиз усуллар билан онгимизга сингдиришга уринилган эди. Аммо, таассуф билан қайд этиш лозимки, тоталитар тузумининг уринишлари барибир муайян “натижа”ларга эришди. Чингиз Айтматов жуда ёрқин ифодалаб берган “манқуртлик касали” одамларимиз онгида анча-мунча томир отиб улгурди. 70 йиллик истибдод мобайнида большевистик мафкуранинг якка ҳукмронлиги, айниқса, 1937-1938 йил қатағонларидан кейинги авлодни ўз миллий кадриятларидан, маънавий меросидан жиддий бегоналашувига сабаб бўлди. Ана шу мажбурий юқтирилган иллат баъзи инсонлар руҳиятида ҳануз қарамлик асорати сифатида намоён бўлмоқда.

“Ўз истиқлол ва тараққиёт йўлимиз,- деб ёзган эди И.А.Каримов мустақиллигимизнинг дастлабки йилларидаёқ, - бу гул билан қопланган йўл эмас, тоталитаризм меросидан халос бўлиш ва покланиш, мафкуравийлик илллати етказган зиён-заҳматларни бартараф этишнинг қийин, узоқ давом

---

³⁰ Биз «манқуртлар салтанати» деганда айна ич-ичидан чириб битаётган ҳукмрон мафкуранинг сиёсий ва ғоявий зуғумини амалга оширувчиларни назарда тутмоқдамиз. Чунки худди ўшалар шўролар истибдодининг охири кунларигача халқ нафратига сазовор бўлиб улгурган ўлик мафкурани зўр бериб онгимизга тиқиштириш билан машғул эдилар. Очик тан олиб айтиш керакки, ушбу “манқуртлик”нинг оқавалари мустақиллик даврида ҳам баъзи “собик”лар онгини буткул тарк этган деб бўлмайди. Улар энди ҳукмрон мавқега эга эмаслар, аммо кўлларида келганича ўз онгларида мустаҳкам ўрнашиб олган эски “ғояларни”, зохиран янги даврга мослаштириб, ёшлар онгига сингдиришга уриниб ётиптилар.

этадиган йўлидир”.³¹

Бугунги кунда ҳам ушбу покланиш жараёни давом этмоқда. Янгича, мустақил тафаккур зарурати хануз долзарб, миллий мафкурани шакллантириш, халқ маънавиятини юксалтириш бугуннинг ҳам энг муҳим вазифасидир. Мустақиллик масъулияти айни шу вазифаларни мукамал ҳал этишни тақозо қилиб турипти. Бўлса, бас. уриниш ҳам яхши натижаларга олиб Миллий ғоя Ўзбекистон Конституциясида якка мафкура ҳукмронлигини тақиқланиши ва бунинг сабаблари. Миллий ғоянинг сиёсий, иқтисодий маънавий жиҳатлари ва уларнинг ўзаро уйғунлиги масаласи. Миллий мафкура ва маънавият нисбати. Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов асарларида миллий маънавият назариясига оид масалаларнинг кун тартибига қўйилиши ва Президентнинг бу соҳадаги амалий ташаббуслари.

И.А.Каримовнинг мустақил Ўзбекистонни сиёсий, иқтисодий, маънавий ривожини таъминлаш бўйича яратган тадқиқотлари ва маърузаларида бугунги кун умумбашарий муаммоларига муносабат ва Борлиқ ҳақиқатига янгича ёндошувларнинг намоён бўлиши. Президент асарларида ва миллий маънавиятимиз анъаналарида “кўп қутбли дунё” назарияси ва унинг бугунги кунимиз учун аҳамияти. “Инсон олам меҳвари” ғоясининг Президент асарларида ифодаланиши ва бунинг сабаблари. Инсон ва жамият ҳаётида уч етакчи соҳа – сиёсат, иқтисод ва маънавиятнинг ўзаро уйғунлигини таъминлаш масаласи. Мустақил Ўзбекистон давлатининг ушбу муаммога алоҳида эътибори. - миллатнинг етакчи мақсади, “халқни, миллатни бирлаштирувчи, йўлга бошловчи бамисоли бир байроқ”.³² Бу мақсаднинг аниқ ифодасини Президент И.А.Каримов 2000 йил 8 июндаги “Фидокор” газетаси мухбири билан суҳбатида шундай баён қилади: “Мамлакатимизда амалга оширилаётган янгиланиш ва тараққиёт сиёсатининг стратегик мақсади – ҳуқуқий демократик давлат ва бозор иқтисодиётига асосланган фуқаролик жамиятини барпо этишдан иборат.

Юртимизда истиқомат қилувчи барча инсонлар учун миллати, тили ва

---

³¹ Каримов И.А. Асарлар. 1-жилд, б. 359.

³² Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-жилд. Т.- «Ўзбекистон» - 1999, б. 89.

динида қатъи назар, муносиб ҳаёт шароити яратиб бериш, ривожланган демократик мамлакатлардаги қафолатланадиган турмуш даражаси ва эркинликларни таъминлаш. Ва шу асосда Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятида, муносиб ўрин эгаллашига эришиш”.³³ Бунинг учун сиёсат соҳасида, иқтисодий ва маънавий йўналишларда нималар қилиш лозим эканлиги тўғрисида ҳам ўша суҳбатда батафсил жавоблар берилган.

2008 йили нашр этилган “Юксак маънавият – енгилмас куч” номли асарининг “Мустақиллик – маънавий тикланиш ва юксалиш” деб аталган иккинчи бобида Президент Ислом Каримов миллий ғоянинг янада мукамал таърифини беради:

“Миллий ғоя деганда, аجدодлардан авлодларга ўтиб, асрлар давомида эъзозлаб келинаётган, шу юртда яшаётган ҳар бир инсон ва бутун халқнинг қалбида чуқур илдиз отиб, унинг маънавий эҳтиёжи ва ҳаёт талабига айланиб кетган, таъбир жоиз бўлса, ҳар қайси миллатнинг энг эзгу орзу-интилиш ва умид-мақсадларини ўзимизга тасаввур қиладиган бўлсак, ўйлайманки, бундай кенг маъноли тушунчанинг мазмун-моҳиятини ифода қилган бўламиз.”³⁴

Дарҳақиқат, миллий ғоя 130 йиллик асоратдан қутулиб, мустақилликнинг ойдин йўлига чиқиб олган, ҳаётида эркинлик сари туб ўзгаришларни дадил амалга ошираётган миллатнинг бош мақсади, интилиши. Уни Юртбошимиз истиқлолнинг дастлабки йилларидаёқ бир жумлада ёрқин ифодалаб берган эди: “Мустақилликнинг олий мақсади – ўзбек халқининг иззатини жойига қўйиш”³⁵ Бу - ўз иззати ва қадрини билган миллат ўзини ҳам хўрлатиб қўймайди, ўзгаларнинг ҳам ҳурматини жойига қўяди, дегани. Ўзбек доим жаҳон саҳнасида ўзининг салмоқли мавқеига эга бўлиб келган халқ. Жаҳон тарихини холис варақлаган одам бунга амин бўлади. Аини шу сабабдан элимиз бағрикенглиги билан машҳур. Аму ва Сир оралиғида доимо турли элат, турли эътиқод вакиллари иноқ-иттифоқ яшаб келишган. Агар урушган бўлса, сулолалар

³³ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. 8-жилд. Т.- «Ўзбекистон» - 2000,б. 495-496.

³⁴ Ислом Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т., “Маънавият”,2008. Б.71.

³⁵ Каримов И.А. Асарлар. 1-жилд,б.107.

урушган, ака-укалар тахт талашган, халқлар ёки миллатлар эмас. Аждодларимиз кўшни халқлар маданиятига, турмуш тарзига эътибор билан қараган, ўзларидан мерос қолдирган ўлмас маънавий обидаларни турли тилларда яратишган. “Ўз кучига ишонган халқнинг бағри кенг бўлади”, дейди Президент.³⁶

Миллий мафкура миллатнинг фикр майдони, унинг асрий орзулари, келажак режаларининг муназзам бир ифодасидир. Маънавиятимиз анъаналаридан келиб чиқиб, тушуниб етишимиз лозимки, биз ишлатадиган “мафкура” сўзи совет даври тарғиботчиларининг тилидан тушмай келган “идеология” тушунчасининг айний таржимаси эмас. Мафкура - фикр майдони, уни хоҳ тор қолип қилиб олинг, хоҳ жаҳон цивилизацияси ва миллий маънавиятимиз кадриятларини уйғунлаштирувчи кенг тафаккур олами сифатида ёндошинг. Албатта, ҳар бир ижтимоий тоифанинг, сиёсий ҳаракатнинг, гуруҳнинг ўз мафкураси бўлиши мумкин. Бу табиий ҳолат. Аммо миллат мафкураси унинг таркибига кирувчи барча тоифалар ва гуруҳларнинг мақсад йўналиши, тафаккуридаги энг умумий томонларни бирлаштиради. Унинг аҳамияти ҳам шунда. Элни Ватан манфаати бирлаштиради, деган кутлуг ибора бор. Миллий истиқлол мафкураси бизга эл-юртимиз, Ватанимиз олдидаги фуқаролик бурчимизни теран англаб етишимизга ёрдам беради, ёш авлоднинг ҳар бир вакилини ҳақиқий миллат фарзанди бўлиб улғайишига кўмаклашади. Миллий истиқлол мафкураси қонун моддаси кучи билан эмас, маънавий камолот орқали эришиладиган ҳидоят йўлидир.

Мустақилликнинг иккинчи йилида асосий қонунимиз қабул қилинди. Унинг иккинчи боби 12-моддасида “Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади. Ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас,” деб ёзиб қўйилган.³⁷ Етмиш йил тоталитаризм жабрини тортган халқимиз бу қонуннинг қанчалик катта аҳамиятга эга эканлигини яхши

---

³⁶ Ўша китоб, б. 107.

³⁷ Ўзбекистон Конституцияси, Т.- «Ўзбекистон» - 1992, б.11.

тушунади. “Узоқ ва яқин тарихдан яхши маълумки,- деб таъкид этади Президент,- бирон мамлакатда, бирон давлатда яккаю ягона ғоя ёки мафкура хукмронлик қилар экан, бу жамият, бу давлат, албатта инқирозга юз тутари.”³⁸ Чунки ҳаёт доимо ўзгаришда, ривожланишда. Инсон тафаккури, унинг интилишлари, олдига қўйган мақсадлари ҳам доимо ўзгариб, такомиллашиб боради. Шу сабабли унга ҳарқандай ғоявий, мафкуравий тазйиқ ўтказишга уриниш акс таъсир кўрсатиши, нохуш оқибатларга олиб келиши табиий. Қолаверса, жамиятнинг ривожланиш жараёни ҳам ундаги етакчи тамойилларнинг вақти-вақти билан янгиланиб, ўзгача маъно, ўзгача таркиблар ҳосил қилиб туришини тақозо қилади. Ундаги ижтимоий тоифаларнинг мавқеи ва аҳамияти ҳам турли даврларда турли ҳолатда бўлади. Шунга мувофиқ сиёсий кучлар нисбати ҳам муайян ўзгаришларга учраши мумкин. Шундай экан, ҳеч қайси мафкура, жумладан, хатто миллий мафкура ҳам ҳаётини эҳтиёжлардан узоқлашиб, қотиб қолган ақида ҳолига тушмаслиги учун “давлат мафкураси мақомига кўтарилмаслиги, айланмаслиги керак”³⁹.

“Миллий истиқлол мафкураси халқимизга хос бўлган энг муқаддас туйғу ва тушунчаларнинг мужассам ифодаси бўлиши керак”,⁴⁰ - дейди Президент. Миллий мафкурани ўзлаштириш, бир томондан, тафаккуримизнинг миллий маънавиятимиз илдизларидан мунтазам озикланиб, қувват олиб туриши билан боғлиқ. Иккинчи томондан, жаҳон маданияти самараларидан баҳраманд бўлмаган, замон руҳини ҳис қилмаган одам ҳеч қачон миллий мафкуранинг моҳиятини яхши англаб ета олмайди. Чунки одам ўз қудратини тўғри белгилаши учун майдонга чиқиб, мардлар билан куч синаши керак. Шу икки жиҳатнинг уйғунлигига эришиш миллий мафкурани ҳар бир инсон руҳида воқеан шакллантириш бўлади. Асли миллий мафкура йўқ жойдан сунъий ҳосил қилинмайди, аллақандай кабинетларда ўтириб тўқиб чиқарилмайди. Бу ҳақиқатни Президент Ўзбекистон республикаси Фанлар Академияси умумий йиғилишида 1994 йил ёзида сўзлаган нутқидаёқ батафсил тушунтириб берган

---

³⁸ Каримов И.А. Асарлар. 8-жилд, б. 467.

³⁹ Ўша китоб, б.467.

⁴⁰ Ўша китоб,б. 502.

эди. Унда исломий қадриятлар, маънавий мерос, хусусан, Шарқ фалсафасини теран ўрганиш ҳақида сўзлаб, Юртбошимиз яқин ўтмишдаги қарамлик мафқурасидан халос бўлиш учун “ўзимизнинг асрлар синовидан ўтган, улуғ аждодларимиз бизга қолдирган миллий мафкура ва тафаккуримизни тиклаш, уни замонавий умумбашарий руҳ билан бойитиш вазифамиз” эканлигини таъкидлаган эди.⁴¹

Кейинчалик 2000 йил 6 апрелда Оқсарой қароргоҳидаги суҳбат асносида бу ҳақда мукамал таъриф шаклланди. Президент унда юқоридаги фикрни батафсил ифодалаб айтдики, "миллий мафкурамиз халқимизнинг азалий анъаналарига, удумларига, тилига, динига, руҳиятига, бир сўз билан айтганда, ўз миллий қадриятларимиз, халқимизнинг дунёқараш ва тафаккурига асосланиб, шу билан бирга, замонавий, умумбашарий, умуминсоний ютуқлардан озикланган, уларни ўзига қамраб олган ҳолда, юрт тинчлиги, Ватан равнақи, халқ манфаати, унинг фаровонлиги йўлида хизмат қилмоғи даркор."⁴²

. 2.2. . Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов асарларида маънавият назарияси умумметодологик асосларининг ишлаб чиқилиши

Ўзбекистон Конституциясида яқка мафкура ҳукмронлигини тақиқланиши ва бунинг сабаблари. Миллий ғоянинг сиёсий, иқтисодий маънавий жиҳатлари ва уларнинг ўзаро уйғунлиги масаласи. Миллий мафкура ва маънавият нисбати. Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов асарларида миллий маънавият назариясига оид масалаларнинг кун тартибига қўйилиши ва Президентнинг бу соҳадаги амалий ташаббуслари.

---

⁴¹ Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. 2-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-1996,б. 260.

⁴² Каримов И.А. Асарлар. 8-жилд, б.466.

И.А.Каримовнинг мустақил Ўзбекистонни сиёсий, иқтисодий, маънавий ривожини таъминлаш бўйича яратган тадқиқотлари ва маърузаларида бугунги кун умумбашарий муаммоларига муносабат ва Борлиқ ҳақиқатига янгича ёндошувларнинг намоён бўлиши. Президент асарларида ва миллий маънавиятимиз анъаналарида “кўп қутбли дунё” назарияси ва унинг бугунги кунимиз учун аҳамияти. “Инсон олам меҳвари” ғоясининг Президент асарларида ифодаланиши ва бунинг сабаблари. Инсон ва жамият ҳаётида уч етакчи соҳа – сиёсат, иқтисод ва маънавиятнинг ўзаро уйғунлигини таъминлаш масаласи. Мустақил Ўзбекистон давлатининг ушбу муаммога алоҳида эътибори.

Миллий ғоя - миллатнинг етакчи мақсади, “халқни, миллатни бирлаштирувчи, йўлга бошловчи бамисоли бир байроқ”.⁴³ Бу мақсаднинг аниқ ифодасини Президент И.А.Каримов 2000 йил 8 июндаги “Фидокор” газетаси мухбири билан суҳбатида шундай баён қилади:

“Мамлакатимизда амалга оширилаётган янгиланиш ва тараққиёт сиёсатининг стратегик мақсади – ҳуқуқий демократик давлат ва бозор иқтисодиётига асосланган фуқаролик жамиятини барпо этишдан иборат.

Юртимизда истиқомат қилувчи барча инсонлар учун миллати, тили ва динидан қатъи назар, муносиб ҳаёт шароити яратиб бериш, ривожланган демократик мамлакатлардаги кафолатланадиган турмуш даражаси ва эркинликларни таъминлаш. Ва шу асосда Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятида, муносиб ўрин эгаллашига эришиш”.⁴⁴ Бунинг учун сиёсат соҳасида, иқтисодий ва маънавий йўналишларда нималар қилиш лозим эканлиги тўғрисида ҳам ўша суҳбатда батафсил жавоблар берилган.

2008 йили нашр этилган “Юксак маънавият – енгилмас куч” номли асарининг “Мустақиллик – маънавий тикланиш ва юксалиш” деб аталган иккинчи бобида Президент Ислам Каримов миллий ғоянинг янада мукамал

---

⁴³ Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-жилд. Т.- «Ўзбекистон» - 1999, б. 89.

⁴⁴ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. 8-жилд. Т.- «Ўзбекистон» - 2000, б. 495-496.

таърифини беради:

“Миллий ғоя деганда, аждодлардан авлодларга ўтиб, асрлар давомида эъозлаб келинаётган, шу юртда яшаётган ҳар бир инсон ва бутун халқнинг қалбида чуқур илдиз отиб, унинг маънавий эҳтиёжи ва ҳаёт талабига айланиб кетган, таъбир жоиз бўлса, ҳар қайси миллатнинг энг эзгу орзу-интилиш ва умид-мақсадларини ўзимизга тасаввур қиладиган бўлсак, ўйлайманки, бундай кенг маъноли тушунчанинг мазмун-моҳиятини ифода қилган бўламиз.”⁴⁵

Дарҳақиқат, миллий ғоя 130 йиллик асоратдан қутулиб, мустақилликнинг ойдин йўлига чиқиб олган, ҳаётида эркинлик сари туб ўзгаришларни дадил амалга ошираётган миллатнинг бош мақсади, интилиши. Уни Юртбошимиз истиқлолнинг дастлабки йилларидаёқ бир жумлада ёрқин ифодалаб берган эди: “Мустақилликнинг олий мақсади – ўзбек халқининг иззатини жойига қўйиш”⁴⁶ Бу - ўз иззати ва қадрини билган миллат ўзини ҳам хўрлатиб қўймайди, ўзгаларнинг ҳам ҳурматини жойига қўяди, дегани. Ўзбек доим жаҳон саҳнасида ўзининг салмоқли мавқеига эга бўлиб келган халқ. Жаҳон тарихини холис варақлаган одам бунга амин бўлади. Айни шу сабабдан элимиз бағрикенглиги билан машҳур. Аму ва Сир оралиғида доимо турли элат, турли эътиқод вакиллари иноқ-иттифоқ яшаб келишган. Агар урушган бўлса, сулолалар урушган, ака-укалар тахт талашган, халқлар ёки миллатлар эмас. Аждодларимиз қўшни халқлар маданиятига, турмуш тарзига эътибор билан қараган, ўзларидан мерос қолдирган ўлмас маънавий обидаларни турли тилларда яратишган. “Ўз кучига ишонган халқнинг бағри кенг бўлади”, дейди Президент.⁴⁷

Миллий мафкура миллатнинг фикр майдони, унинг асрий орзулари, келажак режаларининг муназзам бир ифодасидир. Маънавиятимиз анъаналаридан келиб чиқиб, тушуниб етишимиз лозимки, биз ишлатадиган “мафкура” сўзи совет даври тарғиботчиларининг тилидан тушмай келган “идеология” тушунчасининг айний таржимаси эмас. Мафкура - фикр майдони,

---

⁴⁵ Ислом Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т., “Маънавият”, 2008. Б. 71.

⁴⁶ Каримов И.А. Асарлар. 1-жилд, б. 107.

⁴⁷ Ўша китоб, б. 107.

уни хоҳ тор қолип қилиб олинг, хоҳ жаҳон цивилизацияси ва миллий маънавиятимиз кадриятларини уйғунлаштирувчи кенг тафаккур олами сифатида ёндошинг. Албатта, ҳар бир ижтимоий тоифанинг, сиёсий ҳаракатнинг, гуруҳнинг ўз мафкураси бўлиши мумкин. Бу табиий ҳолат. Аммо миллат мафкураси унинг таркибига кирувчи барча тоифалар ва гуруҳларнинг мақсад йўналиши, тафаккуридаги энг умумий томонларни бирлаштиради. Унинг аҳамияти ҳам шунда. Элни Ватан манфаати бирлаштиради, деган қутлуғ ибора бор. Миллий истиқлол мафкураси бизга эл-юртимиз, Ватанимиз олдидаги фуқаролик бурчимизни теран англаб етишимизга ёрдам беради, ёш авлоднинг ҳар бир вакилини ҳақиқий миллат фарзанди бўлиб улғайишига кўмаклашади. Миллий истиқлол мафкураси қонун моддаси кучи билан эмас, маънавий камолот орқали эришиладиган ҳидоят йўлидир.

Мустақилликнинг иккинчи йилида асосий қонунимиз қабул қилинди. Унинг иккинчи боби 12-моддасида “Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади. Ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас,” деб ёзиб қўйилган.⁴⁸ Етмиш йил тоталитаризм жабрини тортган халқимиз бу қонуннинг қанчалик катта аҳамиятга эга эканлигини яхши тушунади. “Узоқ ва яқин тарихдан яхши маълумки,- деб таъкид этади Президент,- бирон мамлакатда, бирон давлатда яққою яғона ғоя ёки мафкура ҳукмронлик қилар экан, бу жамият, бу давлат, албатта инқирозга юз тутади.”⁴⁹ Чунки ҳаёт доимо ўзгаришда, ривожланишда. Инсон тафаккури, унинг интилишлари, олдида қўйган мақсадлари ҳам доимо ўзгариб, такомиллашиб боради. Шу сабабли унга ҳарқандай ғоявий, мафкуравий тазйиқ ўтказишга уриниш акс таъсир кўрсатиши, нохуш оқибатларга олиб келиши табиий. Қолаверса, жамиятнинг ривожланиш жараёни ҳам ундаги етакчи тамойилларнинг вақти-вақти билан янгиланиб, ўзгача маъно, ўзгача таркиблар ҳосил қилиб туришини тақозо қилади. Ундаги ижтимоий тоифаларнинг мавқеи

---

⁴⁹ Каримов И.А. Асарлар. 8-жилд, б. 467.

ва аҳамияти ҳам турли даврларда турли ҳолатда бўлади. Шунга мувофиқ сиёсий кучлар нисбати ҳам муайян ўзгаришларга учраши мумкин. Шундай экан, ҳеч қайси мафкура, жумладан, хатто миллий мафкура ҳам ҳаётий эҳтиёжлардан узоқлашиб, қотиб қолган ақида холига тушмаслиги учун “давлат мафкураси мақомига кўтарилмаслиги, айланмаслиги керак”⁵⁰.

“Миллий истиқлол мафкураси халқимизга хос бўлган энг муқаддас туйғу ва тушунчаларнинг мужассам ифодаси бўлиши керак”,⁵¹ - дейди Президент. Миллий мафкурани ўзлаштириш, бир томондан, тафаккуримизнинг миллий маънавиятимиз илдизларидан мунтазам озикланиб, қувват олиб туриши билан боғлиқ. Иккинчи томондан, жаҳон маданияти самараларидан баҳраманд бўлмаган, замон руҳини ҳис қилмаган одам ҳеч қачон миллий мафкуранинг моҳиятини яхши англаб ета олмайди. Чунки одам ўз қудратини тўғри белгилаши учун майдонга чиқиб, мардлар билан куч синаши керак. Шу икки жиҳатнинг уйғунлигига эришиш миллий мафкурани ҳар бир инсон руҳида воқеан шакллантириш бўлади. Асли миллий мафкура йўқ жойдан сунъий ҳосил қилинмайди, аллақандай кабинетларда ўтириб тўқиб чиқарилмайди. Бу ҳақиқатни Президент Ўзбекистон республикаси Фанлар Академияси умумий йиғилишида 1994 йил ёзида сўзлаган нутқидаёқ батафсил тушунтириб берган эди. Унда исломий қадриятлар, маънавий мерос, хусусан, Шарқ фалсафасини теран ўрганиш ҳақида сўзлаб, Юртбошимиз яқин ўтмишдаги қарамлик мафкурасидан халос бўлиш учун “ўзимизнинг асрлар синовидан ўтган, улуг аждодларимиз бизга қолдирган миллий мафкура ва тафаккуримизни тиклаш, уни замонавий умумбашарий руҳ билан бойитиш вазифамиз” эканлигини таъкидлаган эди.⁵²

Кейинчалик 2000 йил 6 апрелда Оқсарой қароргоҳидаги суҳбат асносида бу ҳақда мукамал таъриф шаклланди. Президент унда юқоридаги фикрни батафсил ифодалаб айтдики, "миллий мафкурамиз халқимизнинг азалий анъаналарига, удумларига, тилига, динига, руҳиятига, бир сўз билан айтганда,

---

⁵⁰ Ўша китоб, б. 467.

⁵¹ Ўша китоб, б. 502.

⁵² Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. 2-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-1996, б. 260.

Ўз миллий кадриятларимиз, халкимизнинг дунёқараш ва тафаккурига асосланиб, шу билан бирга, замонавий, умумбашарий, умуминсоний ютуқлардан озиқланган, уларни ўзига қамраб олган ҳолда, юрт тинчлиги, Ватан равнақи, халқ манфаати, унинг фаровонлиги йўлида хизмат қилмоғи даркор.”⁵³

Миллий мафқуранинг маънавиятга нисбати қандай? Бу нисбатни тўғри аниқлаш учун яна бир нарсани эътиборга олиш лозим бўлади. Мустақиллигимизнинг уч асосий жиҳати мавжуд. Сиёсий мустақиллик, иқтисодий мустақиллик, маънавий мустақиллик. Буларни бир-биридан ажратиб бўлмайди. Аммо ҳар бирининг ўзига хос масалалари ҳам бор. Биз уларни кейинроқ яна батафсил кўздан кечирамиз. Ҳозирча таъкидлаш ўринлики, сиёсат, иқтисод ва маънавият соҳаларида бизнинг бугунгача эришган ютуқларимиз даражаси баробар эмас. Ундан ташқари ҳар бир соҳанинг моҳиятидан келиб чиқсак, миллийлик унсурунинг салмоғида ҳам фарқ бор. Демак, дунё халқлари тажрибасидан биз ўрганишимиз, балки бевосита ўзлаштиришимиз керак бўлган нарсалар турли йўналишда турлича миқёсда бўлиши табиийдир. Шундай экан, миллий мафқураимиз тизимини фақат ёки асосан маънавий меросимизда мавжуд кадриятларга боғлаб қўйиш воқелик талабларига тўлиқ жавоб бериши қийин. Чунки мафқураимиз, яъни келажак режаларимизни белгиловчи ва аниқлаштирувчи мақсад йўналишларимиз тизимида юқорида санаб ўтилган ҳар уч йўналиш: сиёсат, иқтисод ва маънавият соҳасига оид муаммолар барчаси ўзаро уйғунликда қамраб олинади. Маънавият шулар ичида фақат бир йўналишдир. Албатта, жуда муҳим йўналиш, асли маънавият масалаларини ечмай туриб, на иқтисодий, на сиёсий вазифаларимизни тугал ҳал қилиб бўлмайди; аммо барибир уч йўналишнинг бири, холос. Иқтисод ёки сиёсат соҳаларидаги долзарб юмушларни ҳам ҳеч қачон, халқ маънавиятини талаб даражасида юксалтириб олиб кейин амалга оширамиз, деб орқага ташлаб бўлмайди. Бу соҳалар бир-бири билан олдин-кейин эмас, бир пайтнинг ўзида, тенг ривожлантирилиб бориладиган соҳалардир.

---

⁵³ Каримов И.А. Асарлар. 8-жилд, б. 466.

Хулоса

Методология (юнон. “methodos”-йўл, усул, “logos”-таълимот)-инсоннинг амалий ва назарий фаолиятини тўғри уюштириш ва тузиш тўғрисидаги таълимот. Бошқача қилиб айтганда 1) илмий билиш методлари ва усуллари тўғрисидаги таълимот; 2) инсон фаолиятининг бирон бир соҳасига қўлланиладиган метод, усуллар мажмуаси